

G.P. Sanders

Portret van een niet langer onbekende man: Pieter Hendrik van Gelder, het gezicht van de penningverzameling in het Rijksmuseum*

In 1911 ontving het Rijksmuseum bij testamentaire beschikking van de op 10 maart van dat jaar overleden Jeannette Marie van Gelder-Nijhoff (1835–1911) een twintigtal voorwerpen, waaronder een fraaie gegraveerde plaquette met voorstelling van het beleg van Groningen in 1672 en de in 1885 aan haar uitgereikte zilveren museum-medaille. Deze objecten gingen vergezeld van een portret, voorstellende haar meer dan 25 jaar eerder overleden echtgenoot Pieter Hendrik van Gelder (1822–1883) wiens ca. 9 000 nummers tellende numismatische nalatenschap zich sinds 1885 in het Rijksmuseum bevond. Het gelegateerde vormde hierop een goede aanvulling. De voorwerpen werden ingeschreven in de inventaris van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, het portret in de inventaris van het Rijksmuseum van Schilderijen.¹ Omstreeks 1975 bleek het portret van de penningverzamelaar onvindbaar. Dit artikel bedoelt een beeld te schetsen van Pieter Hendrik van Gelder en zijn collectie. Tevens doet het een voorstel voor de her-identificatie van het vermiste portret.

De voorouders van Pieter Hendrik van Gelder

Tien jaar lang was Hendrik van Gelder (1736–1808) verbonden geweest aan de Doopsgezinde gemeente van Enschede toen hij in 1781 als predikant te West-Zaandijk werd beroepen.² De familie Van Gelder was van origine goed doopsgezind en bracht in de

loop der jaren dan ook verschillende predikanten voort.³ Ook Hendriks zoon Pieter Smidt van Gelder (1762–1842)⁴ (afb. 1), die hem naar zijn nieuwe standplaats was gevolgd, stond een dergelijke loopbaan voor ogen. In Enschede had de jongen de Franse en Latijnse school doorlopen, nog verschillende privé-lessen ontvangen en hij zou eigenlijk naar de Academie in het Duitse Lingen gaan, toen zijn vader naar West-Zaandijk werd beroepen. Hier zouden de zaken een heel andere wending nemen: onder de indruk geraakt van handel en industrie aan de Zaan nam Pieter Smidt van Gelder op jeugdige leeftijd het gewichtige besluit om fabrikant te worden. Hij trad in dienst van Maarten Jansz. Schouten, enige vennoot van de firma Maarten Schouten & Co. en sinds 1774 eigenaar van de papiermolen 'De Een-dracht' te Wormer.⁵ Op 30 november 1783 werd hij door zijn vader in de echt verbonden met Dieuwertje Schouten (1760–1827), de enige dochter van zijn werkgever, en het jaar daarop werd hij door zijn schoonvader als deelgenoot opgenomen in de firma. De toetreding van Pieter Smidt van Gelder tot de directie van de firma Schouten & Co. luidde het begin in van een familiebedrijf dat van generatie op generatie door zijn nazaten zou worden geleid.⁶ Na het overlijden van zijn schoonvader en diens weduwe werd de naam van de firma in 1803 gewijzigd in Van Gelder Schouten & Co. Het ging Smidt van Gelder als papier-

Afb. 1. Jan Cornelis van Rossum, Pieter Smidt van Gelder, 1842. Olieverf op doek, 92 x 73 cm. Collectie Zaans Historisch Museum, inv.nr. 5386.

fabrikant zeer voor de wind. In 1804 slaagde de fabriek, die vlak na zijn toetreding al eens was uitgebreid en gemoderniseerd, er als eerste in Nederland in om velijnpapier te vervaardigen, glad papier zonder vergure, de afdruk van het scheppraam die het traditionele met de hand vervaardigde papier vertoonde. De vraag naar dergelijk papier, dat tot die tijd uitsluitend uit het buitenland werd betrokken, was enorm. Als beloning hiervoor werd aan Pieter Smidt van Gelder de gouden penning van de Nationale Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij geschonken (afb. 2 en 3).⁷ Twee jaar later, in 1806, kocht Van Gelder Schouten & Co. een tweede papiermolen aan. In 1817 volgde een derde en in 1820 nog een vierde. Inmiddels had Van Gelder in 1816 zijn zoons Martinus (1787–1867), Hendrik (1788–1860) en Pieter (1792–1868) in de firma opgenomen, en in 1821 volgde ook zijn jongste zoon Arend (1795–1874). In 1830 trok hij zich op

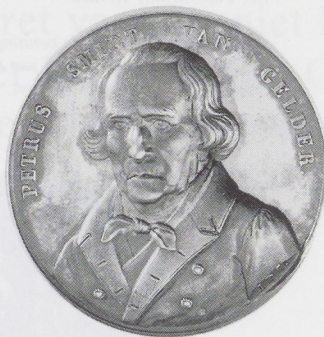
Afb. 2. Gouden beloningspenning van de Nationale Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij, uitgereikt aan Pieter Smidt van Gelder voor het maken van velijnpapier, 1804. Geslagen door Johann Heinrich Schepp (1736–na 1790), 34 mm, ca. 30 gr. Particuliere collectie, Foto Monic Kohlen.

Afb. 3. Keerzijde van de penning van afbeelding 2. Met de inscriptie: Pieter Smidt van Gelder te Wormerveer MDCCIV. Foto Monic Kohlen.

67-jarige leeftijd geheel uit de zaken terug. Hij was een gefortuneerd man, die zich in alle rust kon terugtrekken op zijn buitenhuis Zaanlust bij Zaandam om zich verder toe te leggen op de liefhebberij die hem in haar greep hield: de numismatiek. In Zaandam had Pieter Smidt van Gelder de numismaat Gerrit van Orden (1774–1854)⁸ leren kennen en het was door diens toedoen dat bij hem zoo grote lust en liefde ontwaakte, dat hij een ijverig penningverzamelaar is geworden.⁹ De verdiensten uit de papierindustrie stelden hem in staat om een omvangrijke en bijzondere verzameling munten en penningen bijeen te brengen, die in binnen- en buitenland bekendheid genoot en velen tot voorbeeld was. Zo ook aan de Haarlemse verzamelaar Klaas Kaan (overl. 1852) die in een brief aan de Friese numismaat mr. Jacob Dirks (1811–1892) Pieter Smidt van Gelder beschreef als de man waardoor ik tot de penning- en muntliefhebberij ben gekomen.¹⁰

Afb. 4. Zilveren penning op het overlijden van Pieter Smidt van Gelder, 1842. Geslagen bij 's Rijks Munt te Utrecht, stempel door Johannes Petrus Schouberg (1798–1864). 42 mm, 26.54 gr. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. VG 1.3891.

Afb. 5. Keerzijde van de penning van afbeelding 4.

Afb. 5a. Detail van de penning van afbeelding 5.

Het is dan ook niet vreemd dat de numismaat Smidt van Gelder zich in 1842, ten einde de viering van zijn 80ste verjaardag luister bij te zetten, tot 's Rijks Munt te Utrecht wendde om een penning te doen slaan die moest dienen als een persoonlijk geschenk van de jubilaris aan de leden van zijn familie. De stempels werden gesneden door de stempelsnijder van de Munt, Johannes Petrus Schouberg (1798–1864). Voor het portret op de voorzijde van de penning gebruikte Schouberg de schets die de Amsterdamse schilder Jan Cornelis van Rossum (1820–1905) maakte voor het schilderij van Pieter Smidt van Gelder dat zich thans in het Zaans Historisch Museum bevindt (afb. 1). Maar op 15 september, twaalf dagen voor de heuglijke dag, overleed Smidt van Gelder plotseling. Als eerbetoon aan de overledene werd besloten de penning toch te doen slaan, ofschoon met enigszins aangepaste opschriften (afb. 4 en 5). Om aan te geven dat Van Gelder zijn 80ste levensjaar net niet had bereikt, werd bovendien één van de 80 sterren, die als een krans het opschrift op de keerzijde omsluiten, slechts gedeeltelijk afgebeeld (afb. 5a). Zilveren exemplaren van de penning werden geschonken aan de kinderen (9) en kleinkinderen (38), bronzen aan de achterkleinkinderen (11) en aan vrienden van de overledene.¹¹

Nadat Pieter Smidt van Gelder het bedrijf in 1830 definitief aan zijn zoons had overgedragen, braken er voor Van Gelder Schouten & Co. moeilijke tijden aan. Met de afscheiding van België in 1830–1831 ging een groot deel van het afzetgebied verloren. Bovendien werd

de concurrentie vanuit de omringende landen, waar de mechanisering van het papierbedrijf veel eerder haar intrede had gedaan, steeds heviger. De firmanten beseften dan ook terdege dat het nodig was om de produktie te mechaniseren, wilde het bedrijf overleven. Daarom kochten zij in 1837 de oude molen 'Het Fortuin' met de bedoeling om die in te richten als een machinale papier-

Afb. 6. Samuel Baruch Benavente, Hendrik van Gelder, 1824. Miniatuur op ivoor, dagmaat 4,9 cm. Particuliere collectie. Foto Monic Kohlen.

Afb. 7. Zilveren penning op de veiling van het munt- en

fabriek. Het experiment liep uit op een mislukking: omdat de papiermachines voor 'Het Fortuin' werden geleverd door een fabriek die geen enkele ervaring had met de vervaardiging van dergelijke machines en Gedeputeerde Staten de voorwaarde stelden dat uitsluitend turf als brandstof gebruikt mocht worden, draaide de molen met verlies en werd in 1844 weer overgestapt op windenergie. De door het experiment met 'Het Fortuin' veroorzaakte tekorten drukten als een molensteen op de begroting van de firma Van Gelder Schouten & Co. die daardoor zelfs bijna failliet ging.¹²

Pieter Smidt van Gelder droeg aan zijn zonen echter niet alleen de papierfabrieken over, maar ook zijn liefde voor het numismatische vak. Het was vooral zijn tweede zoon Hendrik van Gelder (afb. 6) die naam maakte als numismaat. Met name nadat hij zich in 1845 had teruggetrokken uit de leiding van het papierbedrijf kon Hendrik van Gelder zich volledig aan de munt- en penningkunde wijden. Anders dan zijn vader legde hij evenwel geen omvangrijke numismatische verzameling aan. Hij was daarentegen veeleer actief in de munt- en penninghandel, waarbij

penningkabinet van Klaas Kaan, uitgereikt aan de executeurs, 1852, 30 mm, 4,90 gr. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. VG 1.4026.

Afb. 8. Keerzijde van de penning van afbeelding 7.

hij in- en verkocht voor derden¹³ en contacten onderhield met talrijke vakgenoten in binnen- en buitenland. Zijn naam is niet alleen verbonden aan de 'muntmeter Van Gelder', een instrument waarmee op eenvoudige wijze de diameter van munten en penningen afgelezen kon worden,¹⁴ maar vooral ook aan de veiling van het kabinet van zijn vader Pieter Smidt van Gelder in 1847 in het 'Huis met de Hoofden' aan de Keizersgracht nr. 123 in Amsterdam. Hendrik van Gelder beschreef de gehele collectie van zijn vader in

een tweedelige catalogus die nog geruime tijd na de veiling alom werd aangehaald en geraadpleegd. De verzameling, die uit meer dan 13 000 nummers bestond, bracht in zijn totaliteit f 26.143,55 op.¹⁵ Later stelde Hendrik van Gelder ook de catalogi samen van de veiling van het kabinet van Pieter Verkade, auteur van het bekende *Muntboek*, gehouden op 26 februari 1849 te Amsterdam, en van de veiling van de verzameling van de reeds genoemde Klaas Kaan, die op 14 december 1852 te Haarlem begon. Ter herdenking van laatstgenoemde feit werd een zilveren penning vervaardigd (afb. 7 en 8).¹⁶ Na het overlijden van Hendrik van Gelder op 22 maart 1860 werd zijn numismatisch bezit op 11 en 12 december 1860 eveneens in het 'Huis met de Hoofden' te Amsterdam geveild. Het was een kleine, maar belangrijke verzameling van slechts 833 nummers en 31 boeken die onder de hamer kwam: niet het kabinet van een toegewijd verzamelaar, maar veeleer de 'winkelvoorraad' van een handelaar.

Pieter Hendrik van Gelder en zijn penningkabinet

Op 8 juli 1810 was Hendrik van Gelder in

Afb. 9. Samuel Baruch Benavente, Aagje Mats, 1824. Miniatuur op ivoor, dagmaat 4,9 cm. Particuliere collectie. Foto Monic Kohlen.

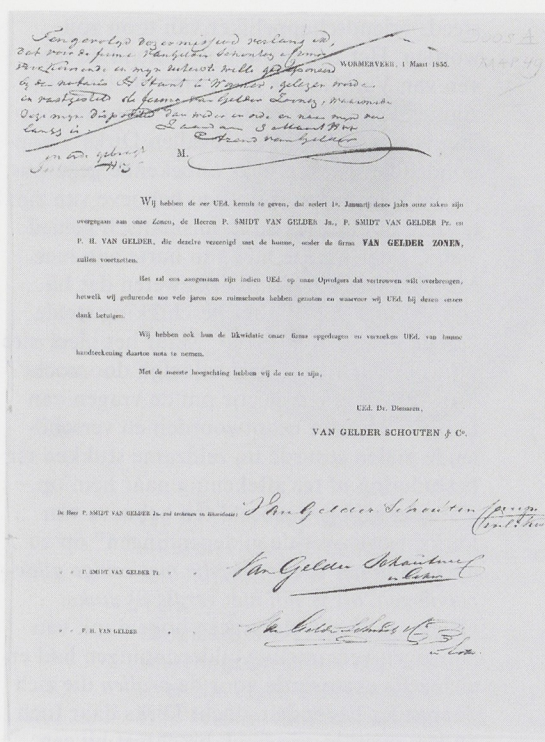

het huwelijk getreden met Aagje Mats (1789–1866) (afb. 9). Het echtpaar kreeg zes kinderen: 4 zonen en 2 dochters. Het tweede kind werd op 1 juni 1822 te Wormerveer geboren en kreeg de naam Pieter Hendrik van Gelder. Over zijn jeugdjaren tasten we, bij gebrek aan bronnenmateriaal, volledig in het duister. Pas in 1845 treedt hij voor de eerste maal voor het voetlicht: samen met Pieter Smidt van Gelder jr. (1819–1914), de oudste zoon van zijn oom Martinus, en Pieter Smidt van Gelder Pzn. (1821–1887), de oudste zoon van zijn oom Pieter, richtte de op dat moment pas 23-jarige Pieter Hendrik de vennootschap Van Gelder Zonen op. De vennoten namen van de firma van hun vaders de oude molen 'De Eendragt' te Wormer over en investeerden voor een bedrag van f 63.500,- in het bedrijf om er een machinale fabriek voor pakpapier van te maken.¹⁷ In maart 1846 kon de molen in gebruik worden genomen, maar het duurde nog tot 1848 eer men een bescheiden winst behaalde.¹⁸ Pas in de jaren '50 werden de problemen uit het begin definitief overwonnen. Het was onder meer de grote vraag van de suikerindustrie naar pakpapier die de firma

van de drie neven Van Gelder tot een zeer succesvol bedrijf maakte. Ook Pieter Hendrik droeg zijn steentje bij aan het succes: zo maakte deze jongste van de drie vennoten in de jaren 1850 en 1851 verschillende reizen in dienst van de firma langs afnemers en leveranciers in Noord- en Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant.¹⁹ Op 1 maart 1855 werd de firma Van Gelder Schouten & Co., die nog steeds bestond, geliquideerd. De zaken werden overgenomen door de inmiddels zeer succesvolle firma Van Gelder Zonen (afb. 10 en 11).²⁰ Officieel bleef Pieter Hendrik van Gelder mede-vennoot van de papierfabriek tot 1 januari 1883, toen hij zich uit het bedrijf terugtrok. Als rente op het door hem in de firma gestoken kapitaal ontving hij een jaarlijks bedrag van f 1.500,-. De vergoeding voor de overdracht van zijn gedeelte van het in de firma geïnvesteerde kapitaal diende nog te worden vastgesteld.²¹ De feitelijke leiding over het bedrijf berustte echter al sinds 1859 bij zijn beide mede-vennoten. In dat jaar namelijk was Pieter Hendrik, die in 1851 in het huwelijk was getreden met Laurentina Elisabeth Sligher (1831–1861) en een dochter had, Laura geheten, met zijn gezin te Velp *een buitentje [...] gaan bewonen*.²² Twee jaar na de verhuizing overleed zijn vrouw op 10 oktober 1861. Anderhalf jaar later hertrouwde Van Gelder met Jeannette Marie Nijhoff. Dit tweede huwelijk zou kinderloos blijven.

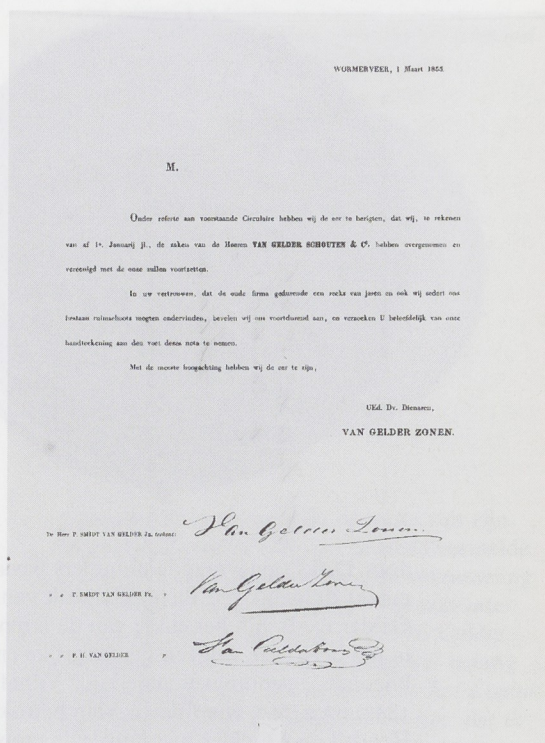
Van zijn vader en van zijn grootvader erfde Pieter Hendrik van Gelder niet alleen het vak van papierfabrikant, maar ook de belangstelling voor de numismatiek. Ongetwijfeld kende hij de verzameling van zijn grootvader, terwijl hij door toedoen van zijn vader in contact kwam met de belangrijkste verzamelaars en numismaten in het land. Na een periode van verval in de decennia rond het jaar 1800, waarin met *bijna zoo veele Penningen voor metallieke waarde kon bekomen als men maar wilde*, trok de belangstelling voor de numismatiek in de loop van de 19de eeuw snel aan. Reeds in de jaren '30 werd geconstateerd dat vooral het verzamelen van Nederlandse munten en penningen toenam en in 1843 meldde Pieter Otto van der Chijs (1802–1867), buitengewoon hoogleraar en

Afb. 10. Circulaire aan de klanten van P. Smidt van Gelder jr., P. Smidt van Gelder Pzn. en P.H. van Gelder dat zij onder de naam Van Gelder Zonen de firma Van Gelder Schouten & Co. zullen voortzetten,

1855. Collectie Rijks Archief Noord-Holland, Haarlem, Archief Van Gelder Papier. Inv.nr. A 49.

Afb. 11. Tweede blad van de circulaire van afbeelding 10.

directeur van het penningkabinet van de Universiteit van Leiden, dat er naast de negen openbare kabinetten wel 100 bijzondere, particuliere verzamelingen bestonden. De meeste verzamelaars kenden elkaar niet alleen van veilingen, maar stonden ook met elkaar in briefwisseling. Zij ruilden of verkochten stukken onder elkaar. Veel verzamelaars publiceerden ook over hun eigen verzamelingen. Vanaf het midden van de 19de eeuw werd het merendeel van deze omvangrijke kabinetten in veiling gebracht.²³ Het is te danken aan de rijke briefwisseling van Hendrik van Gelder, en later van zijn zoon, met de Friese numismaat mr. Jacob Dirks (afb. 12)²⁴ dat we enigszins op de hoogte zijn omtrent het ontstaan van de verzameling die Pieter Hendrik van Gelder bijeenbracht, al blijft onduidelijk op welk moment hij begon met het aanleggen van een eigen collectie. Feit is wel dat Van Gelder eind 1857 van een vriend van zijn vader, C.J.S. Tetterode (1809–1876), en *bloc* een belangrijk penningkabinet overnam. Hendrik

van Gelder schreef aan Dirks dat die collectie in *meer dan 25 jaren gecollecteerd was, & de vorige bezitter zich bijzonder op het tijdperk na VLoon toelegde*.²⁵ Exacte gegevens omtrent aard, omvang en inhoud, alsmede de prijs van het door Van Gelder overgenomen kabinet ontbreken²⁶, maar de overname maakte hem ongetwijfeld tot een der belangrijkste verzamelaars in den lande. Hendrik van Gelder nodigde zijn Leeuwarder correspondent dan ook terstond uit om het kabinet van zijn zoon eens een bezoek te brengen.²⁷ Zolang die nog te Wormerveer woonde, had Hendrik van Gelder gemakkelijk toegang tot diens collectie. Zo ging hij er in juli 1858 op zoek naar materiaal dat voor Dirks bruikbaar zou kunnen zijn voor diens *Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen ten Vervolge op het Werk van mr. Gerard van Loon*, het werk over de penningen geslagen in de jaren na 1716.²⁸ Van zijn bevindingen stelde Hendrik van Gelder een lijst op die hij vervolgens aan Dirks toestuurde. Deze lijst, die ruim 200 van de 467

Afb. 12. Bronzen penning op mr. Jacob Dirks (1811–1892). Voorzijde. Geslagen bij 's Rijks Munt, 62 mm, 105,46 gr. Collectie Nederlands Muntmuseum, Utrecht.

door Dirks opgevraagde nummers bevatte, maakt duidelijk dat Pieter Hendrik van Gelder reeds aan het einde van de jaren '50 in het bezit was van een omvangrijke en bijzondere penningverzameling.²⁹ Vanaf mei 1859, toen deze zijn huis in Velp betrok, had Hendrik van Gelder niet langer de mogelijkheid de verzameling van zijn zoon te bestuderen, omdat hij *zijn Kabinet mede in der tijd daarheen heeft laten transporteren om bij stille dagen, of slegt weder zich daarmede tot tijdverdrijf te kunnen verlustigen*.³⁰ Kort daarop droogde de correspondentie tussen Hendrik van Gelder en Dirks volledig op: als gezegd overleed Hendrik van Gelder op 22 maart 1860 te Wormerveer.

Door zijn verhuizing naar Velp en door het overdragen van de feitelijke leiding over de firma Van Gelder Zonen aan zijn compagnons, kon Pieter Hendrik van Gelder meer tijd vrijmaken voor zijn liefhebberij: de numismatiek. Hij werd een geregeld bezoeker van munt- en penningveilingen, waar hij veel geld spendeerde om zijn reeds omvangrijke kabinet nog verder uit te breiden.³¹ In februari 1862 nam Dirks, die nog steeds werkte aan het *Vervolg van Loon*, contact met hem op.³² De brief betekende het begin van een langdurige correspondentie die meer dan 20 jaar zou bestrijken, een correspondentie die te allen tijde de numismatiek als uitgangspunt had, maar met het verstrijken der jaren

steeds vriendschappelijker van toon zou worden. Het zijn vrijwel uitsluitend de brieven van Van Gelder aan Dirks die bewaard zijn gebleven. Aanleiding voor de briefwisseling vormt in bijna alle gevallen Dirks' onophoudelijke speuren naar onbekende gegevens en ontbrekende stukken ten behoeve van zijn talrijke publicaties op numismatisch gebied. Van Gelder werkte hier van harte aan mee. Meer dan eens liet hij Dirks weten dat hij zijn kabinet volledig ter beschikking stelde van de Friese numismaat. Maar het bleef niet bij woorden alleen: herhaaldelijk doorzocht Van Gelder zijn collectie om de vragen van Dirks te kunnen beantwoorden en verschillende malen stuurde hij zeldzame stukken ter bestudering of ter aftekening naar hem op. Zo zond hij bijvoorbeeld ten behoeve van Dirks' werk over de gildepenningen³³ op 20 april 1876 per spoor *1 kistje met eenige gildepenningen, als ik mij niet vergis 85 stuks*.

Ofschoon Van Gelder geen hoge dunk van zijn eigen verzameling gildepenningen had en zich zelfs excuseerde voor de *prullen* die zich daaronder bevonden, dacht Dirks daar toch anders over: in zijn boek beschreef hij een vijftigtal exemplaren uit diens verzameling.³⁴ Van Gelder, die zelf nooit publiceerde, stak niet onder stoelen of banken dat hij zijn correspondent uit Leeuwarden in hoge mate bewonderde om diens productieve schrijverschap. Zo merkte hij in een brief van 1 februari 1881 op: *telkens, wanneer ik afleveringen van Uw repertorium ontvang, bewonder & benijd ik Uwe kennis & geduld*.³⁵

Maar de briefwisseling tussen Van Gelder en Dirks beperkte zich niet uitsluitend tot het beantwoorden van de door laatstgenoemde gestelde vragen. De brieven bevatten tevens informatie over andere numismaten en verzamelaars. Ook bespraken beide correspondenten nieuw uitgekomen numismatische handboeken³⁶, en werd uitgebreid ingegaan op de resultaten van veilingen en de verwachtingen voor veilingen die nog plaats moesten vinden. Uiteraard ruilden en verkochten beide numismaten ook dubbele exemplaren aan elkaar. Zo verkocht Van Gelder in begin 1881 voor een bedrag van f 240,- aan doubletten die hij uit de collectie van de Dierense verzamelaar Joan Hendrik van Geuns

Afb. 13. Gouden magistraatspenning van de stad Sneek met borstbeeld van Anna van Hannover. Voorzijde. Geslagen door Nikolaas van Swinderen (1705–1760), 44 mm, 60.13 gr. Rijksmuseum, Amsterdam, inv. nr. VG 1.2606.

(1835–1879) had verworven.³⁷ Van zijn kant stuurde Dirks herhaaldelijk presentexemplaren van door hem geschreven werken naar Velp.

De meest interessante passages uit de briefwisseling zijn echter die, waarin Van Gelder over zijn eigen collectie kwam te spreken. Zijn brieven bevatten waardevolle informatie omtrent aard en omvang van zijn verzameling en omtrent de verwerving van nieuwe stukken. Zo lichtte Van Gelder in 1876 zijn eigen verzamelbeleid als volgt toe: *het is onmogelijk alles te verzamelen, medailles van Nederland e.a. & noodmunten van Europa compleeteer ik*. Dat het hem steeds zwaarder viel om zijn collectie nog verder uit te breiden, blijkt wel uit de klacht waarmee hij zijn schrijven vervolgde: *helaas, wat de eerste betreft, ik krijg zoo weinig bij, bij toeval & dit is zeer zelden krijg ik een stukje op veiling & moet ik alles tegen goud betalen, er zijn wel weinig liefhebbers in de numismatiek doch premier cru is steeds zeer gewild*. Voorheen had Van Gelder ook rekenpenningen verzameld, maar in 1876 had hij inmiddels *dit vak [...] laten varen*.³⁸ Ook de gildepenningen waren voor hem bijzaak, ofschoon hij verschillende stukken bezat. Feit is in elk geval wel dat Van Gelder er weinig voor voelde om een concurrentiestrijd aan te gaan met gerenommeerde verzamelaars van dat genre. Dat leidde uiteindelijk toch alleen maar tot prijsopdrijving.³⁹

In zijn brieven liet Van Gelder zich ook

Afb. 14. Zilveren magistraatspenning van de stad Sneek met borstbeeld van Anna van Hannover (1709–1759). Keerzijde. Copie naar de penning geslagen door Nikolaas van Swinderen (1705–1760), 43 mm, 30.66 gr. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. VG 1.2605. Over dit stuk schreef Van Gelder: *Ik heb mij 25 jaar met dit stuk moeten vergenoegen totdat ik vorig jaar het geluk had een gouden exemplaar deelachtig te worden*.

enkele malen uit over de omvang van zijn kabinet. Zo deelde hij in het reeds vermelde schrijven van 1876 mee dat zijn verzameling ongeveer 8 000 stuks telde.⁴⁰ Vijf jaar later sprak hij van ongeveer 9 000. Van Gelder realiseerde zich maar al te goed het belang van zijn collectie: *Het is zeker, na het Koninklijk Kabinet & misschien van Völcker, dat ik nooit gezien heb, wel het belangrijkste in ons vaderland*.⁴¹

Zoals gezegd spendeerde Van Gelder grote bedragen om zijn verzameling uit te breiden.⁴² In zijn latere brieven aan Dirks noemt Van Gelder een aantal door hem aangekochte stukken en in enkele gevallen de daarvoor door hem betaalde prijzen. Zo kocht hij in 1881 een gouden exemplaar van de magistraatspenning van Sneek met borstbeeld van Anna van Hannover, geslagen door de Haagse medailleur Nikolaas van Swinderen (1705–1760). Het stuk dat hem f 135,- kostte, noemde hij *ruikende naar de mosterd* (afb. 13 en 14).⁴³ Het jaar daarop kocht hij, vermoedelijk te Wiesbaden waar hij de wintermaanden had doorgebracht, voor DM 60,- de penning op de burgerlijke cavalerie te Batavia, 1727.⁴⁴ Dat jaar verwierf hij eveneens de gouden beloningspenning van Willem III uit 1690 door Daniel Drappentier (1671–1714), uitgereikt aan de dichters die diens overtocht naar Engeland hadden bezongen, een *prachtig exemplaar* waarvoor hij maar liefst f 250,- betaalde (afb. 15 en 16).⁴⁵ Toch kocht hij zeker niet alles: wanneer

Afb. 15. Gouden beloningspenning van Willem III (1650–1702) en Maria II Stuart (1662–1695), uitge-reikt aan de dichters die de overtocht naar Engeland bezongen. Geslagen door Daniel Drappentier (1671–1714), 1690, 46 mm, 103,74 gr. Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. VG 1.1523.

Afb. 16. Keerzijde van de penning van afbeelding 15.

Afb. 17. Gouden landdagpenning van Marie Louise van Hessen-Kassel (1688–1765), ca. 1711. Geslagen door Georg Wilhelm Vestner (1677–1740), 36 mm, 24,67 gr. Collectie Nationaal Museum Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv.nr. RL 6402. Foto R. Mulder.

Afb. 18. Keerzijde van de penning van afbeelding 17.

hem een stuk te duur toescheen, zoals de gouden landdagpenning van Marie Louise van Hessen-Kassel door Georg Wilhelm Vestner (1677–1740), waarvoor *f* 90,- werd gevraagd, dan liet hij het schieten (afb. 17 en 18).⁴⁶

Ondanks deze fraaie aanwinsten hield Van Gelder zich steeds minder bezig met de numismatiek. Dat had veel te maken met andere bezigheden, waardoor het hem aan tijd ontbrak.⁴⁷ Maar Van Gelder verloor ook steeds meer het plezier in de penningkunde. Vroeger waren de munt- en penningveilingen plezierige bijeenkomsten, waar men kennissen en vakgenoten ontmoette. Maar dat was allang niet meer zo: *de liefhebberij*, zo schreef hij aan Dirks, *schijnt in handen van joden overtegaan & ben ik op dat volkje niet zeer gesteld [...] in 't kort*, zo concludeerde hij bitter, *de liefhebberij is dood voor de liefheb-*

*bers, het is handel geworden.*⁴⁸ Toch was dit niet zijn grootste zorg. In zijn laatste levensjaren was er één vraag die hem nog veel meer kwelde: *wat*, zo vertrouwde Van Gelder in februari 1881 Dirks toe, *moet ik met mijn penningkabinet doen, als ik eens op stap, ik wil het gaarne cadeau doen aan de een of andere vereeniging, doch dan ook weten het steeds toegankelijk is. Mijn vrouw & dochter hebben er niets mede op & dit is mij wel eens niet plezierig.*⁴⁹ Het zou niet al te lang duren eer het probleem zich daadwerkelijk aan de orde stelde. Dit leek zelfs in de zomer van 1882 reeds het geval te zijn, toen Van Gelder werd getroffen door een zeer ernstige ziekte die hem verplichtte om 13 weken lang het bed te houden. Dagenlang was zijn toestand uiterst kritiek, en toen hij Dirks op 31 oktober 1882 eindelijk weer schreef, zat hij weer op en mocht hij in de tuin wandelen. Hij ver-

Afb. 19. Hendrik Jacob Versteeg (1842–1919), burgemeester van Zaandam. Collectie Gemeente-archief Zaandam.

wachtte dan ook dat hij spoedig weer geheel hersteld zou zijn. Maar die hoop bleek ijdel: het zou de laatste brief zijn die hij zijn numismatische vriend in Friesland stuurde.⁵⁰ Nauwelijks een jaar later overleed Pieter Hendrik van Gelder op 5 oktober 1883 op Huize Staffa te Velp. Reeds de volgende dag werd Dirks van zijn overlijden op de hoogte gebracht door mr. Assuerus Quaestius (1815–1887), een van zijn vele numismatische correspondenten, die op dat moment eveneens te Velp woonachtig was. Quaestius' brief maakt duidelijk dat Van Gelders herstel van eind 1882 slechts van zeer tijdelijke aard was geweest: *hij was, zo schreef Quaestius, het geheele jaar al min of meer lijdende aan de klieren aan de hals die eindelijk beginnen zijn te zwellen en te verzweren, zoodat hij nog heel wat geleden heeft [...] Van Gelder was nog maar 61 [...] Ik geloof dat het gebruik van te veele glaasjes, 'nog een halfje jonge klare', er wel toe hebben bijgebracht om hem niet oud te doen worden.*⁵¹

Het was nu aan zijn weduwe en aan zijn 31-jarige dochter Laura en haar man Hendrik Jacob Versteeg (1842–1919), burgemeester van Zaandam, om uit te maken wat er met het unieke penningkabinet van de overledene zou geschieden.

De overdracht van het kabinet Van Gelder

Op woensdag 2 juli 1884 meldde Hendrik Jacob Versteeg (afb. 19) zich bij 's Rijks Museum ten einde hoofddirecteur Frederik D.O. Obreen (1840–1896) te spreken. Toen dit niet mogelijk bleek, deelde hij de dienstbode mee dat hij zich wel schriftelijk tot de hoofddirecteur zou wenden. Inderdaad zette Versteeg twee dagen later zijn bedoelingen uiteen in een eerste brief, die hij 8 dagen later door een tweede liet volgen. Hij deelde de hoofddirecteur hierin mee dat zich in de boedel van zijn overleden schoonvader Pieter Hendrik van Gelder een omvangrijke numismatische verzameling bevond die *naar het gevoelen van deskundigen nog al merkwaardig is. Aan het tot stand brengen dier verzameling is meer dan 50 jaren gearbeid.* Al bij zijn leven had de verzamelaar verschillende malen de wens uitgesproken dat zijn collectie na zijn dood in een museum opgenomen zou

worden, en toen in zijn laatste levensjaren de bouw van een Rijks Museum te Amsterdam werd begonnen, wenschte hij het aan dat Museum vermaakt te zien. De erven Van Gelder waren bereid om gehoor te geven aan de laatste wens van de overledene, op voorwaarde evenwel dat de collectie *in vitrines in een apart lokaal zou worden geplaatst en dat daarbij het portret en vermelding van den naam des schenkers zou worden gevoegd.*

Tevens diende de verzameling in zijn geheel in het museum opgenomen te worden. Versteeg besloot zijn schrijven met de vraag of de regering naar de mening van de hoofddirecteur bereid zou zijn de schenking onder de gestelde voorwaarden te aanvaarden.⁵² Tweeënehalve week later wendde Obreen zich tot minister van Binnenlandse Zaken, Jan Heemskerk Azn. (1818–1897), om hem de zaak voor te leggen. Dat de hoofddirecteur niet onwelwillend tegenover de schenking stond, blijkt wel uit de volgende passage in zijn schrijven: *aangezien eene numismatische verzameling zoowel op het gebied van Geschiedenis als Kunst tehuis behoort, zal deze schenking eene zeer gewenschte aanwinst zijn bij het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, terwijl de gestelde voorwaarden van dien aard zijn dat daaraan gemakkelijk voldaan kan worden.* Wel gaf Obreen de minister de raad om alvorens op het aanbod

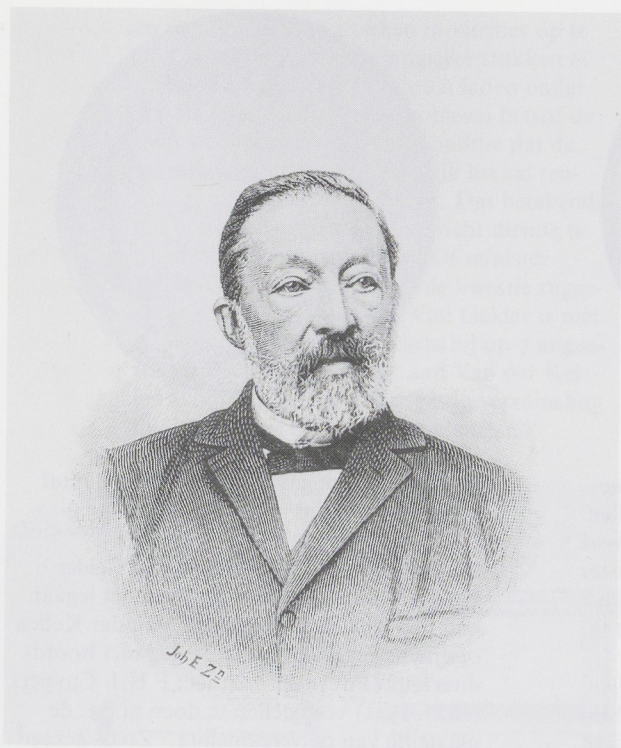
Afb. 20. Bronzen penning op Theodorus Marinus Roest (1832–1898). Voorzijde. Geslagen bij 's Rijks Munt, stempel door Johan Philip Mathias Menger (1845–na 1905), 52 mm, 64,71 gr. Collectie Nederlands Muntmuseum, Utrecht.

in te gaan, de collectie door een deskundige te laten onderzoeken. Hij stelde de minister voor om Theodorus Marinus Roest (1832–1898), conservator van het numismatisch kabinet van de Universiteit van Leiden en zelf verzamelaar van munten en penningen van Gelderland, met dat onderzoek te belasten was (afb. 20).⁵³ Roest verklaarde zich onmiddellijk bereid om het gevraagde onderzoek te verrichten.⁵⁴ Op maandag 6 oktober 1884 reisde hij met de trein van 14.10 u. van Leiden naar Velp. Hij trok voor zijn onderzoek maar liefst vijf dagen uit: pas op zaterdag 11 oktober keerde hij met de trein van 13.21 u. naar Leiden terug.⁵⁵ Ruim een week na terugkeer bracht hij de minister verslag uit van zijn bevindingen. Zijn oordeel over de collectie was hoogst lovend: hij concludeerde dat de verzameling *met den meesten smaak is bijeengebragt en niet alleen door hare rijkdom uitmunt, maar tevens de conservatie der exemplaren nagenoeg niets te wenschen overlaat, daarbij uit het oogpunt van kunst mede zeer veel belangrijke stukken bevat, en eindelijk dat het getal valsche stukken, die anders vooral onder de oudste gedenkpenningen zeer menigvuldig voorkomen, hier zeer gering is.*⁵⁶ Bij schrijven van 30 oktober deelde de minister de erven Van Gelder dan ook mee dat hun schenking door het Rijk gaarne werd aanvaard.⁵⁷ Naar aanleiding van het verslag van Roest verleende minister Heemskerk op 30 oktober 1884 de directeur van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, David

van der Kellen jr. (1827–1895) (afb. 21), machtiging om de collectie Van Gelder in ontvangst te nemen. Het Nederlandsch Museum, in 1874 opgericht te 's-Gravenhage, vormde sinds 1883 een van de drie afdelingen van 's Rijks Museum. Het was in dat museum dat de collectie Van Gelder het meest op zijn plaats werd geacht.⁵⁸ Drie weken na aanvaarding van de schenking richtte Van der Kellen zich tot Versteeg met een aantal vragen aangaande de verzameling van zijn schoonvader: kon deze toegezonden worden, of diende Van der Kellen zelf naar Velp te reizen om de collectie persoonlijk in ontvangst te nemen. En hoe kon de collectie het best verpakt worden? *Wellicht*, zo schreef hij, *is mevrouw Uwe schoonmoeder reeds op eene leeftijd, dat HED. zich weinig meer met de zaak kan inlaten, anders zou ik verzoeken door den timmerman van Velp op mijne kosten een of meer kisten te doen maken, ten einde ik niet genoodzaakt zij, daarop te moeten wachten.*⁵⁹ Versteeg liet Van der Kellen evenwel weten dat de weduwe niet van zins was de verpakking en verzending van de penningen zelf op zich te nemen. Naar haar mening diende dit te geschieden door een deskundige, en zij had zelfs gemeend dat Roest, met wie zij hierover had gesproken, deze taak op zich zou nemen. Versteeg ried de museumdirecteur dan ook met klem om zelf naar Velp af te reizen om zich persoonlijk van de zaak op de hoogte te stellen.⁶⁰ Van der Kellen sloeg het advies van Versteeg niet in de wind: op 13 maart 1885 begaf hij zich inderdaad per spoor naar Velp. Hoezeer hij onder de indruk was van hetgeen hij in Huize Staffa aantrof, blijkt uit het verslag dat hij de dag erop aan de minister zond: *met verbazing maakte ik kennis met deze zoo zeldzame, uitgebreide, kostbare collectie, die uitmunt door de fraaiheid en gaafheid der exemplaren. Het juiste aantal stukken is niet bekend, dat het meer dan achtduizend bedraagt, is echter zeker.*⁶¹ De zorg die de weduwe koesterde ten aanzien van de overbrenging van de verzameling was in Van der Kellens ogen dan ook gerechtvaardigd. Het liefst zou zij zien dat het inpakken en het overbrengen door of onder leiding van de museumdirecteur zelf geschiedde, zodat de

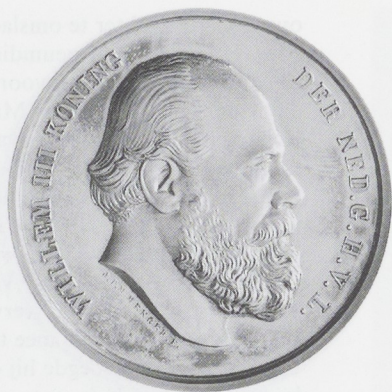
Afb. 21. David van der Kellen jr. (1827–1895). Houtgravure door Joh. Enschedé & Zn, 7,5 x 6,5 cm.

voorwerpen geen moment onbeheerd zouden blijven. De enige manier waarop dit volgens Van der Kellen kon, was door de stukken persoonlijk in een handkoffer te vervoeren. De museumdirecteur voegde onmiddellijk de daad bij het woord. Op 15 maart schreef hij hierover aan Versteeg: *ik had mijn koffer zóó vol geladen, dat ik dien nog even tillen kon.* De vracht was zelfs zo zwaar dat Van der Kellen onderweg à raison van 40 cent een kruijer nam.⁶² Dat dit evenwel een weinig praktische wijze van transport was, realiseerde hij zich maar al te goed. Niet zonder teleurstelling concludeerde hij dat de koffer slechts 342 stukken bevatte, *wel is waar, waren daaronder vele van de oudste stukken, zware bronzen, en vertrouw ik dat van de verdere stukken meer te gelijk zullen kunnen worden vervoerd.* Hij verzocht derhalve de minister om machtiging om zo veel reizen naar Velp te mogen doen als nodig zouden blijken om de collectie naar Amsterdam over te brengen.⁶³ De minister vond een dergelijke manier van

overbrenging echter te omslachtig en te kostbaar. Hij legde de museumdirecteur daarom een aantal alternatieven voor en gelastte hem die nader te onderzoeken. Maar Van der Kellen wees alle suggesties van de minister als onhaalbaar van de hand en bleef vasthouden aan zijn oorspronkelijke plan om het transport hoogstpersoonlijk naar Amsterdam te begeleiden. Hij stelde de weduwe daarom voor 4 à 5 kistjes leeg naar Velp te sturen, die aldaar te vullen en ze vervolgens verzegeld als passagiersgoed mee terug te nemen. Ter geruststelling voegde hij eraan toe: *ik ben bij het inladen te Velp, zorg voor de overbrenging te Arnhem en heb hier mijne menschen, die ze bij de ontlading over nemen en ze onder mijn toezicht naar het Museum brengen. Op die wijze is er geen gevaar.*⁶⁴ Klaarblijkelijk ging de weduwe akkoord met deze voorstellen, want het was op de door de museumdirecteur geschetste wijze dat de verzameling uiteindelijk het Rijksmuseum bereikte. Van der Kellen stuurde de kistjes vooruit, reisde de dag daarna naar Velp om ze aldaar in te pakken en vervolgens verzegeld weer mee terug te nemen naar Amsterdam. Onderweg hield hij persoonlijk toezicht op de kisten. Bij het overstappen te Arnhem werd voor 15 cent een kar gehuurd, en in Amsterdam stonden zijn mensen gereed om de lading af te halen en naar het Museum te vervoeren. Daar werden de penningen overgepakt in andere kisten, waarin ze voorlopig werden opgeslagen, in afwachting van het moment dat ze bewerkt konden worden. De kistjes waarin de penningen uit Velp waren overgebracht, werden vervolgens weer leeg daaraan teruggestuurd. In iets meer dan een maand tijd maakte Van der Kellen op die wijze vijf maal de reis naar Velp en terug.⁶⁵ De omvangrijke numismatische bibliotheek van Pieter Hendrik van Gelder werd eveneens door de erfgenamen aan het museum overgedragen. Vermoedelijk werden de kisten met boeken zonder begeleiding naar Amsterdam gestuurd.⁶⁶ Op 8 juni kon Van der Kellen voldaan melden aan minister Heemskerk dat *thans de geheele verzameling medailles, penningen, ridderorden enz. door wijlen den heer van Gelder nagelaten onder mijne berusting is, zoomede*

Afb. 22. Zilveren museummedaille, uitgereikt aan J.M. van Gelder-Nijhoff, 1885. Geslagen bij 's Rijks Munt te Utrecht, stempel door Johan Philip Mathias Menger (1845-na 1905), 51 mm, 63.85 gr. Rijksmuseum,

de bibliotheek van werken over de penningkunde, daarbij behorende. Van der Kellen sprak met recht van een *vorstelijk geschenk*.⁶⁷ Derhalve werd op voordracht van minister Heemskerk besloten aan de weduwe Van Gelder de zilveren museummedaille toe te kennen *als blijk van waardeering harer belangstelling in 's Rijks wetenschappelijke verzamelingen door schenking betoond*.⁶⁸ Bij schrijven van 21 juli werd zij op de hoogte gebracht van de koninklijke onderscheiding die haar ten deel was gevallen.⁶⁹ Nog dezelfde dag bestelde de minister bij het Munt College van 's Rijks Munt een zilveren medaille in een palmhouten doosje. Een maand later werd het stuk naar het ministerie opgestuurd, samen met een rekening van f 22,49, waarna het op 27 augustus aan de weduwe werd gezonden (afb. 22 en 23).⁷⁰ Ruim twee jaar na het overlijden van Pieter Hendrik van Gelder en bijna een jaar nadat de erfgenamen van de verzamelaar diens collectie aan de Staat hadden aangeboden, bevond zij zich in haar geheel in het Rijksmuseum. Bij binnenkomst was de verzameling onbeschreven. Van der Kellen kon de minister dan ook geen goede beschrijving bieden *daar bij de verzameling geene lijst is gevoegd*.⁷¹ Wel kon hij zijn schrijven vergezeld doen gaan van opgaven van de bij de collectie horende boeken en van de indeling van de collectie met daarbij aangegeven het aantal penningen per rubriek. Tot slot zond Van der Kellen om de minister enigszins een indruk te geven van de omvang van het

Amsterdam, inv.nr. NM 12261.

Afb. 23. Keerzijde van de penning van afbeelding 22.

geschenk een opgave van het totale aantal historische penningen.

De opstelling van het Kabinet Van Gelder

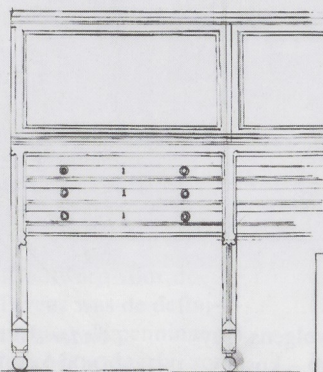
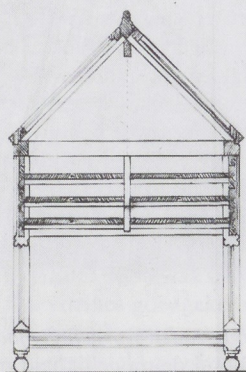
Terstond na de aanvaarding van het legaat, had minister Heemskerk aan Van der Kellen opdracht gegeven om in overleg met hoofd-directeur Obreen en architect P.H.J. Cuypers (1827-1921) voorstellen te doen m.b.t. de plaatsing van de verzameling.⁷² Zoals gezegd was de schenking door de familie Van Gelder niet geheel vrijblijvend. In zijn brief van 12 juli 1884 had Versteeg immers geschreven dat de collectie werd geschenken *onder voorwaarde [...] dat zij in vitrines in een apart lokaal zou worden geplaatst en dat daarbij het portret en vermelding van den naam des schenkers zou worden gevoegd*.⁷³ Deze voorwaarden zouden echter nog tot heel wat problemen leiden. Zo richtte Van der Kellen zich, naar aanleiding van een persoonlijk bezoek van de weduwe Van Gelder aan het Rijksmuseum, op 31 juli 1886 aan Heemskerk met de vraag of de collectie in haar geheel of slechts gedeeltelijk tentoongesteld diende te worden. Volgens de museumdirecteur *kunnen de schenkers eischen, dat de verzameling in haar geheel in vitrinen worde tentoongesteld en ik vrees, dat zij zich aan dien eisch zullen houden*. Hij wees de minister op de grote kosten hiervan, en voegde eraan toe geen enkele numismatische collectie te kennen die in zijn totaliteit was opgesteld. Zijn advies luidde derhalve om van de schenkers toestemming te verkrijgen om alleen de mooiste

Afb. 24. P.J.H. Cuypers, Tweede ontwerp-tekening voor de vitrines ten behoeve van het kabinet Van Gelder en plattegrond van de opstelling van de vitrines in zaal 256, 20-9-1886. 46 x 38,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. RMA 970.

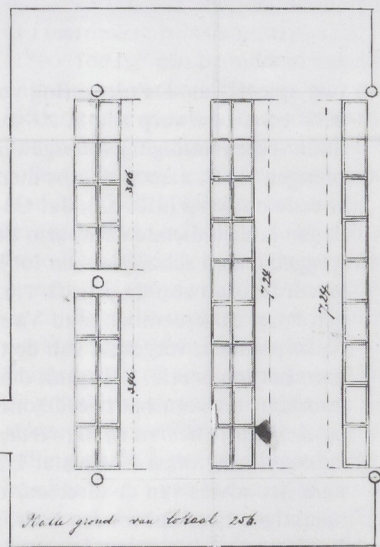
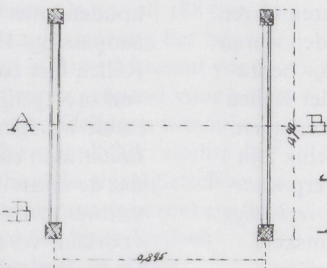
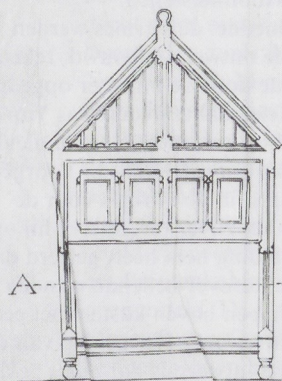
en meest zeldzame stukken in vitrines op te stellen, en de minder belangrijke stukken te plaatsen in met glas afgesloten laden onder de vitrines.⁷⁴ Een tweede probleem betrof de door de schenkers gestelde conditie dat de verzameling in een afzonderlijk lokaal tentoongesteld diende te worden. Dat betekende dat er een aparte ruimte ingericht diende te worden als Penningkabinet. Of minister Heemskerk inderdaad over de kwestie ruggespraak hield met de erven Van Gelder is niet duidelijk. In elk geval hechtte hij op 7 augustus 1886 zijn goedkeuring aan Van der Kellen voorstel om een deel van de verzameling in laden onder de vitrines te plaatsen.⁷⁵

Om met hem te overleggen over de vitrines nodigde Van der Kellen Cuypers uit. Deze presenteerde medio september een tweetal ontwerpen, die slechts qua uitvoering van elkaar verschilden. Het betrof twee dubbele vitrinekasten van 3.46 m. lengte, en een dubbele en een enkele kast van 7.24 m. lengte. De uitvoering droeg Cuypers op aan de aannemer-timmerman Hermanus Crowel, wiens bedrijf op een steenworp afstand van het Rijksmuseum aan de Ziesenskade no. 17^c-17^d was gevestigd. De kasten dienden te worden afgeleverd in blank eikenhout naar opgave in kleur en was gewreven, gestoffeerd met groen laken en afgedekt met Frans rij-

Lokaal N. 256.

Besluit mijne Missie del 20 September 1886 N. 256
van den K. Kabinet van het Nederlandsch Museum
De Architect
der Rijks-akademiegebouwen
etc.
P.J. Cuypers

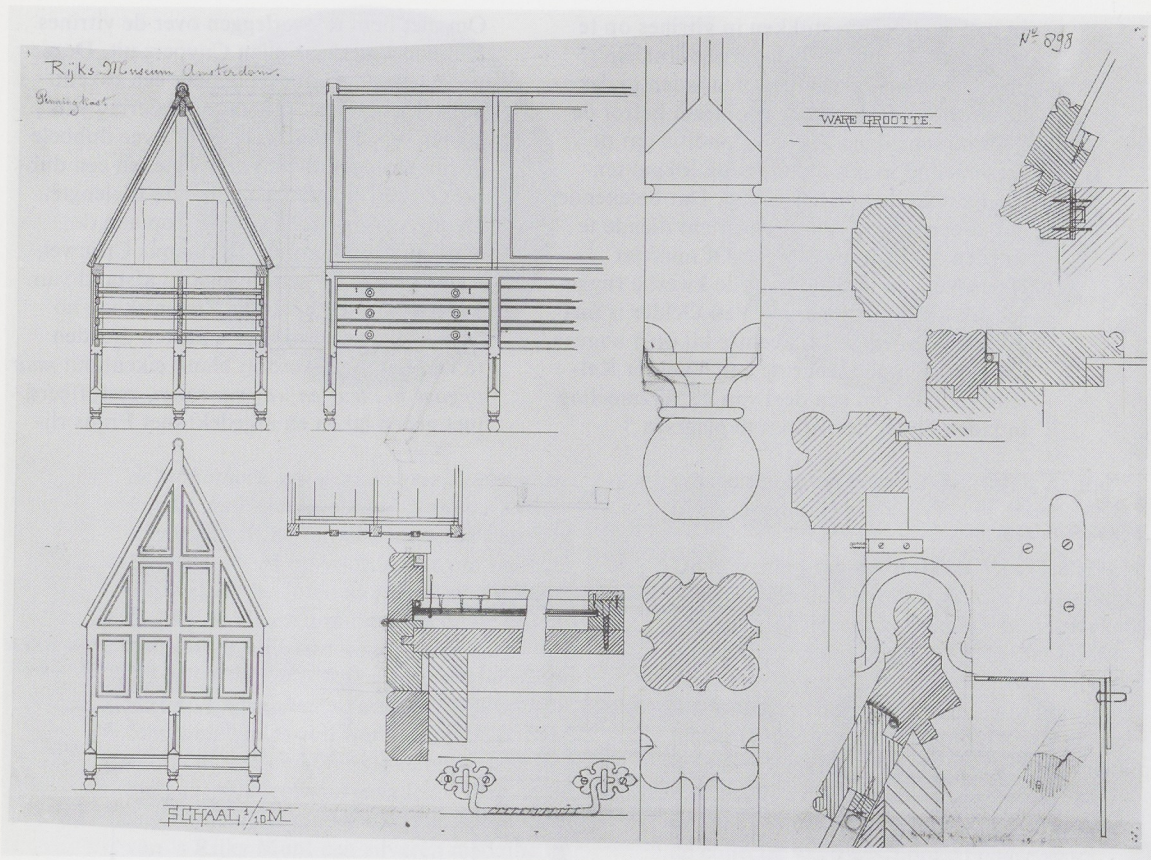
Plattegrond van lokaal 256.

SCHAAL 1/10 M

SCHAAL 1/50 M

Afb. 25. P.J.H. Cuypers, Definitieve ontwerptekening voor de vitrines ten behoeve van het kabinet Van Gelder, 1886. 57,5 x 41,5 cm. Collectie Nederlands Architectuur Instituut, Rotterdam, archief Cuypers,

inv.nr. 1406. De helling van de vitrinekasten bedraagt hier 60 graden.

tuig-spiegelglas. De uitvoering volgens Cuypers' eerste ontwerp zou fl. 2.850,- kosten, door vereenvoudigingen desgewenst terug te brengen tot fl. 2.400,-. Koos men voor het tweede ontwerp (afb. 24), dat Cuypers drie dagen later indiende en waarin deuren waren weggelaten en schuifplanken tot laden waren geworden dan zou de prijs fl. 1.926,- bedragen.⁷⁶ Op 23 september zond Van der Kellen beide plannen, vergezeld van de tekeningen, naar het ministerie. Hij sprak duidelijk zijn voorkeur uit voor het tweede ontwerp *waarbij de onnutte deuren en het verder overbodige houtwerk wegvallen*.⁷⁷ Minister Heemskerk nam het advies van de directeur over en machtigde hem om tot een bedrag van fl. 2.000,- vitrines voor de penningcollectie te laten vervaardigen, waarbij hij evenwel een wijziging aanbracht: *de lessenaars moeten n.l. niet onder eene helling van 45 graden maar*

onder die van 60 graden worden gemaakt (afb. 25). Dit bood de mogelijkheid om meer penningen ten toon te stellen.⁷⁸

En aldus geschiedde: de vitrines werden volgens het tweede ontwerp gebouwd, rekening houdend met de door de minister opgedragen aanpassing. Helemaal tevreden was Van der Kellen hier echter niet mee. Naar aanleiding van soortgelijke door de minister voorgestelde wijzigingen in de vitrines voor de miniatures en het zilverwerk merkt hij op dat de ondervinding hem heeft geleerd dat vitrines met achterover hellende wanden de voorkeur verdienen boven kasten met een loodrechte achterwand. Het gevolg van de wijziging in het ontwerp is dat *thans zelfs de kleinste munt achter vier koppen van spijkertjes moet worden vastgelegd, in plaats van twee volgens mijn voorstel*.⁷⁹

Van der Kellen liet zijn schrijven van 23 sep-

tember niet alleen vergezeld gaan van de beide ontwerptekeningen van Cuypers, ook informeerde hij de minister aangaande het in overleg met de hoofddirecteur opgestelde voornemen om het penningkabinet te plaatsen in zaal 256, gelegen in de bibliotheek op gelijke hoogte met en toegankelijk vanuit de schilderijenzalen. Deze locatie bood volgens Van der Kellen het voordeel dat zij voldeed aan de problematische voorwaarde van de schenkers om de verzameling als een geheel afzonderlijk op te stellen.⁸⁰ In een kort briefje aan onderdirecteur Jhr. Barthold van Riemsdijk (1850–1942) lichtte Van der Kellen de keuze voor de ruimte nader toe: in het museum is er zijn inziens geen betere locatie voor de penningen. Het bovenlicht van de bibliotheek was bij uitstek geschikt. Wijzend op de door Cuypers ontworpen vitrines voegde hij daaraan toe: *alleen voor dat licht toch zijn die kasten geschikt*. Bovendien stond de ruimte nu leeg: *tot voor eenigen tijd werd het door Cuypers gebruikt om kerkbeelden enz. te doen schilderen*, en er was nog geen nieuwe bestemming voor.⁸¹ De minister had geen bezwaar om de beoogde zaal in gebruik te doen nemen als penningkabinet, mits voor een deugdelijke afsluiting van het vertrek zou worden gezorgd.⁸² Eind 1886 was Cuypers' ontwerp voor de vitrines goedgekeurd. Tevens was de definitieve locatie aangewezen waar de penningen opgesteld zouden worden. Maar daarbij zou het voorlopig blijven. Van der Kellens aandacht werd opgeëist door dringender aangelegenheden zoals de inrichting van het Nederlandsch Museum. Op 13 juli 1885, meer dan acht jaar na de aanvang der bouwwerkzaamheden, had 's Rijks Museum voor de eerste maal zijn deuren geopend voor het publiek. Maar niet alle afdelingen waren in 1885 al onmiddellijk toegankelijk: slechts de schilderijenverzameling, de gipsafgietsels en het Prentenkabinet waren voor bezoekers opengesteld. De voor het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst bestemde zalen bleven nog geruime tijd gesloten. De conservatoren van het nauw aan het Rijksmuseum gelieerde Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, waarvan Van der

Kellen erelid was, noemden hem in hun jaarverslag van 1885–1886 dan ook *het stiefkind onder de Directeuren, en slechts de beheerder van opgestapelde Oudheden, die op eene behoorlijke Tentoonstelling wachten*.⁸³

Pas in de zomer van 1886 kon architect Cuypers zich volledig wijden aan de voltooiing van de zalen van het Nederlandsch Museum. Aan het einde van dat jaar had minister Heemskerk uitdrukkelijk de wens te kennen gegeven dat het Nederlandsch Museum op 1 mei 1887 geopend zou worden.⁸⁴ Deze streefdatum werd niet gehaald. In eerste instantie werd een maand uitstel verleend, waarna de daadwerkelijke opening nog tot 12 juni op zich liet wachten. Bovendien betrof de opening niet het gehele Nederlandsch Museum, maar slechts een gedeelte ervan. Na juni 1887 richtten de activiteiten zich op de opening van het resterende deel van het Nederlandsch Museum.

Van der Kellen realiseerde zich dan ook maar al te goed dat hij voorlopig niet de benodigde tijd vrij zou kunnen maken om de penningen uit het kabinet Van Gelder te ordenen en op te stellen. Bovendien achtte hij zichzelf niet de meest geschikte persoon voor het werk.⁸⁵ Begin 1888 stelde hij dan ook voor om Johannes W. Stephanik (afb. 26) hiermee te belasten. Stephanik (1860–1904),⁸⁶ een bemiddeld zakenman en enthousiast verzamelaar van met name Nederlandse munten, had eind 1886 aangeboden om zijn ruim 3200 nummers tellende collectie in bruikleen af te staan aan het Nederlandsch Museum, waarbij hij zich tevens bereid verklaarde de kosten voor de benodigde vitrines voor zijn rekening te nemen. Als enige voorwaarde stelde hij dat de catalogus van zijn munten, waaraan hij werkte, voor rekening van het Rijk bij de Staatsdrukkerij zou verschijnen.⁸⁷ Daar men de gestelde voorwaarden alleszins redelijk achtte en de verzameling als een goede aanvulling op de eigen penningcollectie beschouwde, werd het aanbod van Stephanik aanvaard. Het geheel werd opgesteld in vier vitrines, geplaatst op de begane grond van de bibliotheek, waar het op 1 december 1888 gelijktijdig met de bibliotheek voor het

Afb. 26. Joh. W. Stephanik (1860-1904). Foto door Wegner & Mottu, 14,3 x 9,4 cm. Collectie Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

publiek opengesteld werd. De catalogus was inmiddels ook voltooid en was verkrijgbaar voor 60 cent.⁸⁸

Het was duidelijk dat het Nederlandsch Museum met Stephanik een kundig beoefenaar van de numismatiek in huis had en het zal wel niet lang geduurd hebben eer bij Van der Kellen het idee post vatte om het werk aan de penningen aan hem over te laten. Hij polste de numismaat die niet onwelwillend stond tegenover het voorstel, op voorwaarde evenwel van een benoeming tot honorair directeur van het munt- en penningkabinet van 's Rijks Museum. Van der Kellen besloot de referendaris van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Jhr. mr. Victor de Stuers (1843-1916), te benaderen. Op 14 maart 1888

schreef hij hem: *Gij weet dat ik geen numismaat ben, doch dat wij hier in den heer Stephanik er een bezitten vol ijver, lust en vuur.* Bovendien wist Van der Kellen dat het bedrijf van Stephanik vanaf april gedurende 4 tot 5 maanden stil zou komen te liggen. *Wellicht kan hij in dien tijd de collectie Van Gelder in orde krijgen, tegen welk werk ik zeer opzie, vooral wijl ik zeker ben flaters te zullen maken.* Van der Kellen verzocht De Stuers om eens over de kwestie na te denken en, indien de gelegenheid zich voordeed, er met de minister over te spreken.⁸⁹ Of dat ook geschiedde, is de vraag. Feit is in elk geval dat we verder niets meer over de zaak horen. Maar Van der Kellen was niet bereid de kwestie dan maar te laten rusten. Begin 1889 richtte hij zich rechtstreeks tot de minister, nadat het werk aan de penningcollectie het vorige jaar opnieuw was blijven liggen. Hij schreef dat hij getracht had naar beste vermogen inventarissen van de collectie samen te stellen, *maar niemand begrijpt beter dan ik zelf hoe gebrekkig deze moeten zijn. Vandaar dat ik steeds met huivering heb opgezien naar het ogenblik, waarop ik tot de rangschikking en tentoonstelling zou moeten overgaan, overtuigd dat ik na de genomen moeite toch zou eindigen met een bespottelijk figuur te maken.* In de hoop dit te vermijden bracht Van der Kellen nu zijn idee naar voren om Stephanik hiermee te belasten en de voorwaarde die deze daarbij gesteld had. Ter verduidelijking voegde Van der Kellen eraan toe dat het een aanstelling tot onbezoldigd ambtenaar betrof. Er behoefde geen vrees te bestaan dat Stephanik, eenmaal benoemd, alsnog op salariëring aan zou dringen. *De heer Stephanik toch is zeer gefortuneerd en heeft daarbij een zeer lucratieve handelszaak, die alleen des winters zijn tijd gedeeltelijk in beslag neemt, zoodat van geldelijk voordeel geen sprake kan zijn.* En, zeer berekenend, wijst hij op een bijkomend voordeel: indien Stephanik aanvulling van de collectie noodzakelijk achtte, dan *is hij wel de man, om des noods de kosten daarvan voor zijn eigen rekening te nemen.* De brief eindigde met de conclusie: *het komt mij daarom hoogst wenschelijk voor een danig wetenschappelijk ontwikkeld, ijverig en onbaatzuchtig man aan het Museum te verbin-*

den, en gebruik te maken van een aanbod, dat niet ligt herhaald zal worden.⁹⁰

Maar Van der Kellens vurige pleidooi mocht niet baten. Twee dagen later reeds adviseerde de hoofddirecteur van het Rijksmuseum de minister afwijzend aangaande Stephaniks benoeming tot honorair directeur. *Mijns inziens zou eerst te beproeven zijn of een vakman gelijk hij, niet bereid zou wezen om de behulpzame hand te leenen bij het verrichten van dien arbeid. Wanneer een dergelijke opdracht in den vorm eener uitnoodiging namens de Regeering uitging, schijnt het mij niet onmogelijk toe, dat hij daartoe bereid zal zijn.*⁹¹ Een week daarna kwam het antwoord van de minister. Het voorstel van de directeur van het Nederlandsch Museum werd van de hand gewezen. De minister zag geen aanleiding om af te wijken van het bij KB van 4 maart 1883 vastgestelde aantal directeurs der verzamelingen.⁹² En daarmee was de zaak definitief afgedaan. Zeer tegen zijn zin bleef Van der Kellen opgezadeld met plicht van de ordening en tentoonstelling van de penningen.

Op 4 juli 1891 liet de weduwe Van Gelder via haar notaris N.Th. Ladenius te Doetinchem aan hoofddirecteur Obreen weten dat zij voornemens was om de collectie van haar overleden echtgenoot te bezichtigen. *Ten einde Hed. geen teleurstelling te berokkenen, schreef de notaris, heeft zij mij verzocht U te willen vragen, of aan de voorwaarden waaronder die schenking werd gedaan [...] thans in alle opzichten is voldaan.*⁹³ Obreen stuurde Ladenius' schrijven de volgende dag direct door aan de directeur van het Nederlandsch Museum met het verzoek persoonlijk te antwoorden. Dit zal Van der Kellen niet licht zijn gevallen. Immers medio 1891 was de inrichting van het penningkabinet nog verre van voltooid. Het antwoord dat Van der Kellen op 5 juli aan notaris Ladenius stuurde is dan ook een aaneenschakeling van excuses. Voortdurende werkzaamheden hebben zowel hemzelf als onderdirecteur Van Riemsdijk belet om een begin te maken met de opstelling der penningen, *en juist zou voor eenige weken de onderdirecteur begonnen zijn met de plaatsing der medailles, toen het geschenk van de uniformen van wijlen Z.M. den Koning⁹⁴ en*

*dientengevolge de plaatsing van een geheele afdeeling onzen tijd gedurende langen tijd in beslag namen. Nauwelijks was dit afgeloopen, en meenden wij met de penningafdeeling te beginnen, of de onderdirecteur werd geroepen als gedelegeerde van de Regeering bij de teeken-examens te fungeeren. Hetgeen weder een maand in beslag neemt. Is dat achter de rug dan kan een van beiden zich hopelijk geruime tijd aan de inrichting van het penningkabinet wijden. Tot slot wees Van der Kellen erop dat hij tot tweemaal toe had gepoogd om de heer Stephanik, een onzer beste kenners in dat vak, onbezoldigd met deze taak te belasten, maar dat de regering niet met dit voorstel had ingestemd. Hij eindigde zijn brief met het uitspreken van de verwachting dat de opening van het penningkabinet nog in datzelfde jaar plaats zou vinden.*⁹⁵

Toch was er sinds begin 1891 wel degelijk vooruitgang geboekt met de bewerking van de penningverzameling. Terwijl in februari de collectie nog geheel in kisten gepakt stond, bleek Van der Kellen twee maanden later reeds te beschikken over een chronologische lijst van historiepenningen.⁹⁶ Gelukkig kon niet lang na ontvangst van de brief van Ladenius het stilgelegde werk weer worden hervat. De bijna 4 500 stuks tellende collectie historiepenningen werd geordend en voorzien van inventarisnummers, een werk dat eind november vermoedelijk voltooid was.⁹⁷ Het ordenen geschiedde kennelijk in de ruimte die al in 1886 was aangewezen als penningkabinet. Dit blijkt uit een vrij ernstig incident. In niet mis te verstane bewoordingen werd Van der Kellen op 9 december in de vergadering van de directeurs der verzamelingen door Obreen berispt. De hoofddirecteur had namelijk op *Zondagmorgen 6 December j.l. eenige zilveren gedenkpenningen als het ware onbeheerd [...] aangetroffen op dat gedeelte der galerij van de Bibliotheek waar de Directeur van het Nederlandsch Museum bezig is met het ordenen en beschrijven der numismatische verzameling Van Gelder. Bedoelde penningen maken vermoedelijk deel uit dier verzameling en behooren niet los hier of daar van Saterdag tot Maandag te slingeren. De aandacht van den betrokken Directeur wordt*

*hierop uitdrukkelijk gevestigd met uitnodiging de penningen voortaan allen weg te bergen, zolang hij daarbij niet aan den arbeid is.*⁹⁸

Eind 1891 was de opstelling van de historische penningen eindelijk een feit. In zijn verslag over dat jaar sprak Van der Kellen de hoop uit met het overige gedeelte der verzameling in het volgende jaar gereed te zullen komen.⁹⁹ Maar dit werk zou meer tijd vergen dan hij vermoedde. Weliswaar ging hij geregeld voort, maar, zo schreef hij in het volgende jaarverslag, *door gebrek aan een veilige plaats, waar ik de penningen uit kan leggen, ten einde ze beter te kunnen overzien, wordt die taak zeer bemoeijkt.*¹⁰⁰ Verder horen we over het verloop van de beschrijving en de inrichting niets meer. Zo verstreek ook het jaar 1892, zonder dat het werk aan de penningen was voltooid.

Op dat moment, in de dagen rond zijn 65ste verjaardag op 2 januari 1893, sloeg het noodlot toe: David van der Kellen jr. werd getroffen door een ernstige beroerte. Een gedeeltelijke verlamming deed hem langdurig het bed houden. Uitgerekend op dat moment kwam er opnieuw een schrijven van notaris Ladenius binnen. Uit naam van de weduwe informeerde de notaris *'Hoe staat 't nu toch met 't Kabinet van Gelder?'* Tien hele jaren waren volgens de notaris verstreken sinds de schenking werd gedaan, en nog steeds was de bewerking van de penningcollectie niet voltooid. Voor de weduwe was de maat nu vol. Indien het kabinet van haar overleden echtgenoot niet in de zomer van 1893 gereed zou zijn, *dan ziet zij zich helaas genoodzaakt op de Schenking terugtekomen.*¹⁰¹ Twee dagen later stelde J.P. van der Kellen de notaris op de hoogte van de ziekte van zijn vader. Hij voegde eraan toe dat de openstelling van het kabinet Van Gelder *tegen het einde van 1893* verwacht mocht worden.¹⁰²

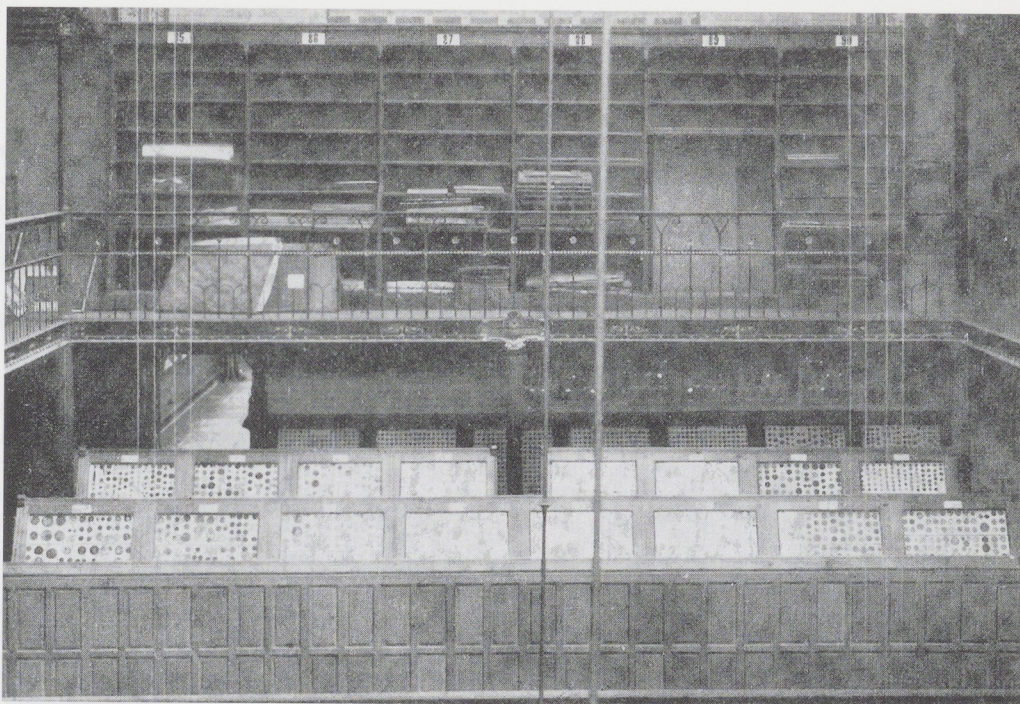
Het is begrijpelijk dat de weduwe Van Gelder weinig vertrouwen koesterde in deze nieuwe toezeggingen. Op 24 februari schreef Ladenius dan ook wederom een brief uit haar naam, dit maal aan mr. J.P.R. Tak van Poortvliet, sinds 1891 minister van Binnenlandse Zaken, waarin hij de teleurstelling van de weduwe over de trage gang van zaken

Afb. 27. Gezicht op het kabinet Van Gelder in zaal 256. Foto uit: In en Om het Rijksmuseum, Zaandijk 1909, p. 19.

kenbaar maakte en waarin hij de minister verzocht om alles in het werk te stellen om er voor te zorgen dat het kabinet nog in 1893 werd geopend.¹⁰³ De minister stuurde het schrijven van Ladenius in afschrift door aan hoofddirecteur Obreen met het verzoek om opheldering, waarna de stukken op het bureau van Van der Kellen belandden. Deze was begin maart kennelijk zoover hersteld dat hij de minister persoonlijk kon antwoorden. Het handschrift van de brief verraadt echter maar al te zeer de ernst van de beroerte die hem had getroffen. Van der Kellen wees de minister erop dat men pas na de opening van het Nederlandsch Museum had kunnen beginnen met de inrichting van het penningkabinet. Ook daarna was het werk traag gevorderd, immers *het opmaken van een inventaris van zulk eene omvangrijke collectie kostte veel tijd, eerstens wijl de numismatiek een vak is voor mij geheel vreemd en verder wijl het moest geschieden in dien tijd dien ik uit kon breken van de gewone werkzaamheden.*¹⁰⁴ Op het moment van schrijven was ongeveer driekwart van de collectie opgesteld, te weten de historie-, de vroedschaps- en de gildepenningen.¹⁰⁵

Maar Tak van Poortvliet oordeelde dat de weduwe met recht ongeduldig was. Als oplossing uit de impasse stelde hij derhalve voor om dat gedeelte van het kabinet Van Gelder open te stellen dat gereed was. Onderwijl zou Van der Kellen voort kunnen gaan met het vervaardigen van de inventaris en het opstellen van het resterende gedeelte van de collectie. Dat voorstel werd door Obreen terstond aanvaard en inderdaad werd het kabinet Van Gelder op 15 april 1893 voor het publiek opengesteld in zaal 256. Naast de deur die vanwege de tocht in de aangrenzende schilderijenzaal altijd gesloten diende te zijn, werden een elektrische bel en een opschrift in het Nederlands en het Frans aangebracht.

Zoals afgesproken ging Van der Kellen intussen voort met de inventarisatie en de opstelling van het restant van het kabinet Van Gelder. Eind 1893 liet hij hoofddirecteur Obreen weten dat hij verwachtte *in de maand Februari gereed te zullen komen met het ordenen der Penningverzameling als ook met de*

beschrijving (voorlopig in klad).¹⁰⁶ Tevens deelde hij mee dat er niet voor alle stukken plaats zou zijn in de vitrines: *het min beduidende gedeelte der verzameling zou wel in de inventaris beschreven, maar niet in de opstelling opgenomen kunnen worden.*¹⁰⁷ Op 6 maart 1894 kon Van der Kellen eindelijk aan Obreen laten weten dat ordening en tentoonstelling van de penningverzameling waren voltooid, al was de beschrijving nog geen definitieve. Van der Kellen achtte het noodzakelijk de inventaris nog eens zeer nauwkeurig na te lopen *daar er nog tal van abuizen in voorkomen, 't geen niet te verwonderen is bij een werk van zulk een omvang.*¹⁰⁸ Met deze controle, het overschrijven in het net en het inbinden van de inventaris ging nog geruime tijd heen, zodat pas in maart 1895 de definitieve versie door de minister werd goedgekeurd.¹⁰⁹

Daarmee was, bijna elfeneenhalf jaar na het overlijden van Pieter Hendrik van Gelder, het werk aan de collectie afgerond: zij stond opgesteld in het Rijksmuseum (afb. 27) en was beschreven in een duimdikke inventaris. David van der Kellen jr. overleefde zijn werk maar kort: een half jaar na de voltooiing van de inventaris overleed hij na een kortstondige ziekte op 9 september 1895. Zijn collega en opvolger Van Riemsdijk schreef in een sym-

pathieke hommage in het jaarverslag van 1895 over zijn voorganger en diens arbeid: *gedurende zijne drie laatste levensjaren ging de heer van der Kellen gebukt onder zijne slechte gezondheid; eene partieele verlamming was oorzaak dat hem het schrijven gedurende geruimen tijd verboden was. Toch bleef zijn hoofd helder. Den omvangrijken arbeid van de inventarisatie der penningverzameling van Gelder voltooide hij kort voor zijn dood; ook bleef hij in staat zijn letterkundigen arbeid tot het laatst toe vol te houden.*¹¹⁰

Het portret van Pieter Hendrik van Gelder

Na de dood van haar echtgenoot had Jeanette Marie van Gelder-Nijhoff zich te Arnhem gevestigd. Daar testeerde zij op 27 december 1907 ten overstaan van notaris Ladenius. Twee clausules hebben betrekking op het Rijksmuseum te Amsterdam. Allereerst legateerde de weduwe een aantal voorwerpen die na 1885 in haar bezit waren gebleven, waaronder de reeds genoemde zilveren museummedaille uit 1885 (afb. 22 en 23). Daarnaast verzocht zij haar executeurstestamentair *het geschilderde Portret van mijn Echtgenoot te doen plaatsen in het Penning Kabinet 'Van Gelder' in het Rijksmuseum te Amsterdam om daarmede een geheel te blijven uitmaken.*¹¹¹

In zijn hoedanigheid van executeur-testamentair wendde H.J. Versteeg, die inmiddels te Den Haag woonde, zich op 19 juni 1911 ten tweede male tot de hoofddirecteur van het Rijksmuseum met het verzoek om met hem een onderhoud te hebben.¹¹² Inderdaad werd Versteeg op het Rijksmuseum ontvangen, in eerste instantie door hoofddirecteur Van Riemsdijk, die hem vervolgens verwees naar de directeur van het Nederlandsch Museum, Adriaan Pit (1860–1944). Versteeg had de door de weduwe in haar testament genoemde voorwerpen bij zich, met uitzondering van het portret van de verzamelaar.¹¹³ Kennelijk was het slechts zijn bedoeling om te onderzoeken of het Rijksmuseum in de voorwerpen was geïnteresseerd, want na afloop van het onderhoud nam hij ze weer mee terug. Op 7 juli 1911 richtte Versteeg zich in een officieel schrijven tot de hoofddirecteur van het Rijksmuseum ten einde *Uwe bemiddeling te verzoeken tot het doen aanvaarden van de bij testamentaire beschikking bedoelde geschenken*.¹¹⁴ Op zijn beurt wendde Van Riemsdijk zich tot de minister van Binnenlandse Zaken met het verzoek het legaat te aanvaarden: *de munten en penningen behooren bij de collectie thuis en aan het portret van de schenker der belangrijke penningverzameling die het Rijksmuseum bezit kan eene goede en blijvende plaats in het lokaal waarin die verzameling is tentoongesteld, ingeruimd worden*.¹¹⁵ Bij kabinetschrijven van 2 augustus 1911 nr. 22 aanvaardde men het legaat en ruim een maand later, op 19 september, bevonden alle voorwerpen zich in het Rijksmuseum.

Het portret van Pieter Hendrik van Gelder werd als volgt in de inventaris ingeschreven: *A 2533 Portret van Pieter Hendrik van Gelder, den schenker van het penningkabinet in het Rijks Museum bewaard. Gekleurde fotografie. H. 0.665 B. 0.525 M.*¹¹⁶ Omstreeks 1975 besloot de afdeling Schilderijen het over te dragen aan het Rijksprentenkabinet, maar enige tijd daarna bleek het zoek. Gelukkig biedt de uitgebreide correspondentie aangaande de overdracht van het legaat van de weduwe Van Gelder uitkomst. In de brief van Versteeg die het portret vergezelde toen het aan het Rijksmuseum werd gezonden, wordt enige achtergrondinformatie gegeven

over het stuk: *Het portret van den Heer van Gelder werd een jaar na diens dood, geschilderd door J. Ephraim photograaf te Arnhem, naar een door dezen eenige jaren vroeger gemaakte fotografie*.¹¹⁷ Met behulp van deze gegevens is het niet moeilijk om het portret van Pieter Hendrik van Gelder thuis te brengen. Er is maar één stuk dat voor een dergelijke identificatie in aanmerking komt, te weten het portret dat als A 4752 werd opgenomen in het in 1992 verschenen supplement van de schilderijencatalogus van het Rijksmuseum.¹¹⁸ Dit *Portret van een man*, dat in 1980 in het depot van de afdeling Schilderijen werd aangetroffen, is het enige werk van de Arnhemse fotograaf J. Ephraim in het Rijksmuseum.¹¹⁹ De afmetingen van het doek bedragen 66,3 x 52 cm en komen exact overeen met de maten van het in 1911 ontvangen stuk. Het portret is gesigneerd en gedateerd *J. Ephraim 1887*¹²⁰ en toont een naar links ziende man van omstreeks 60 jaar oud met een baard en gekleed in zwart kostuum met vlinderdas (afb. 28).

Met deze her-identificatie van het portret van Pieter Hendrik van Gelder heeft de omvangrijke numismatische verzameling van het Rijksmuseum weer een gezicht gekregen. Het gezicht van de bevlogen verzamelaar die de collectie met veel geduld en tegen grote kosten in de loop der jaren bijeenbracht en zijn naasten verzocht om deze na zijn dood aan het Rijksmuseum te schenken.

Afb. 28. J. Ephraïm, Pieter Hendrik van Gelder, 1887.
Foto (?) en olieverf op doek, 66,3 x 52 cm. Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. A 4752.

Noten

* Graag wil ik de volgende mensen bedanken die geholpen hebben bij de totstandkoming van dit artikel: M.H.A. Kohlen en R.J.A. te Rijdt van het Rijksmuseum, W.W.G. Steurbaut van Museum Paleis Het Loo te Apeldoorn, H. de Wit, Zaans Historisch Museum te Zaandijk, I. Uitenhage de Mist-Verspyck, en S.N.A. Kohlen.

Van de volgende afkortingen is gebruik gemaakt:

ARA: Algemeen Rijksarchief, Den Haag

DNP: J. Dirks, *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863*, 3 dln en platenatlas. Haarlem 1889-1894

K&W: Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Kunst en Wetenschappen

NAI: Archief Nederlands Architectuur Instituut, Rotterdam

RANH: Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem

RAF: Rijksarchief in Friesland, Leeuwarden

RMA: Archief Rijksmuseum, Amsterdam

VGP: Archief Van Gelder Papier

VL: G. van Loon, *Nederlandsche Historipenningen* [...], 4 dln. Den Haag 1723-1731

VVL: *Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen ten Vervolge op het Werk van Mr. Gerard van Loon*, 10 st. Amsterdam 1821-1869

¹ De voorwerpen kregen de inventarisnummers NM 12261 t/m NM 12266, het portret werd ingeschreven onder nummer A 2533; zie *Verslagen omtrent 's Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst* xxxiv (1911), pp. 14 en 41.

² Genealogische gegevens betreffende de familie zijn gepubliceerd in *Nederland's Patriciaat* 8 (1918), pp. 104-117, en in J.M. van Gelder, *Stamboek der familie Van Gelder, bevattende het voor- en nageslacht van Pieter Smidt van Gelder*, Amsterdam 1899. Het navolgende is gebaseerd op laatstgenoemde werk.

³ Zie Van Gelder, *op.cit.* (noot 2), p. 61, noot 1.

⁴ Over de verandering van de naam Van Gelder in Smidt van Gelder zegt J.M. van Gelder, *op.cit.* (noot 2), p. 23, noot 1: *Deze naamsverandering vond plaats ter herinnering aan de verzoening tusschen Hendrik van Gelder en zijn schoonvader Petrus Smidt, tegen wiens wil hij in 1760*

diens dochter Maria had gehuwd. De oneenigheid hierdoor ontstaan werd eerst bijgelegd na haar overlijden, [i.e. 20 juli 1772] waarop ten teeken van de verzoening de naam Smidt werd toegevoegd aan dien van Pieter en Sara van Gelder, en deze beiden voortaan dus heetten Petrus Smidt van Gelder en Sara Smidt van Gelder. Niet alle nazaten van Pieter Smidt van Gelder voegden echter de naam Smidt aan hun achternaam toe.

⁵ Aan het begin van de 19de eeuw vergde een papiermolen in de Zaanstreek een investering van ca. f 100.000,-; zie O. de Wit, 'Papier', in: *Geschiedenis van de Techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving*, deel II: *Gezondheid en openbare hygiëne, Waterstaat en infrastructuur, Papier, druk en communicatie*, Zutphen 1993, p. 203.

⁶ Voor de geschiedenis van de papierfabriek van de familie Van Gelder, zie J. de Jongh, *Van Gelder Zonen 1784-1934*, Haarlem 1934, en De Wit, *op.cit.* (noot 5).

⁷ Deze penning was in 1858 in bezit van Hendrik van Gelder, de tweede zoon van Pieter Smidt van Gelder; zie RAF, archief mr. J. Dirks, toegang 334-05, no. 40, brief H. van Gelder aan mr. J. Dirks, d.d. 29-7-1858: *eene gouden met 1804 berust bij HvG aan Zijnen Vader geschonken als het eerst hier Velinpapier te Lande vervaardigd te hebben*. In 1874 werd de penning door de firma Van Gelder Zonen ingezonden naar de historische tentoonstelling te Zaandam, zie *Catalogus van de tentoonstelling van Zaanlandsche Oudheden en Merkwaaardigheden in het gemeentehuis te Zaandam (Augustus - September 1874)*, West-Zaandam 1874, no. 1436. Zie ook G. van der Meer, 'Prijspenningen van Nederlandse geleerde Genootschappen in de achttiende eeuw', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 81 (1994), p. 177.

⁸ Voor biografische gegevens, zie A.J. van der Aa (et al., eds.), *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Haarlem 1852, deel 5, pp. 58-59. Van Orden publiceerde verschillende werken op het gebied van de geschiedenis en de numismatiek, waaronder *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche Historie penningen*, 2 dln., Leiden/Zaandam 1828-1830, en *Bijdragen tot de penningkunde (numismatiek) van het Koninkrijk der Nederlanden*, Zaandam 1830.

⁹ Van Gelder, *op.cit.* (noot 2), p. 40.

¹⁰ RAF, archief mr. J. Dirks, no. 29, brief K. Kaan aan mr. J. Dirks, d.d. 15-4-1847.

¹¹ Van Gelder, *op.cit.* (noot 2), pp. 41-42. Voor een beschrijving van de penning, zie DNP 603.

¹² De Wit, *op.cit.* (noot 5), p. 207: *de balans sloot in 1839 en 1841 met verliezen van resp. f 12 000,- en f 5 000,-. In de jaren 1842 en 1843 werd nauwelijks of geen winst gemaakt [...] In de daarop volgende jaren werden de opbrengsten, die door de firma verkregen werden met haar andere molens, opgeslokt door de onrendabele exploitatie van Het Fortuin; zie De Jongh, op.cit. (noot 6), pp. 21–29.*

¹³ Uit de correspondentie met mr. J. Dirks blijkt bijvoorbeeld hoe Hendrik van Gelder sinds 1855 geregeld voor de Friese numismaat op veilingen kocht.

¹⁴ De 'muntmeter' van Hendrik van Gelder is afgebeeld op de eerste pagina van de catalogus van de veiling Smidt van Gelder, zie noot 15.

¹⁵ *Catalogus der verkoop van [...] het uitmuntend fraaije en zeer uitgebreide kabinet gouden en zilveren penningen en munten, bijeenverzameld en nagelaten door wijlen den wel-edelen heer P. Smidt van Gelder te Zaandam*, 2 dln., 1846. De veiling telde 13 577 nummers en vond in twee gedeelten plaats: vanaf 3 mei 1847 de penningen en de Nederlandse munten, die respectievelijk f 13.220,65 en f 4.502,35 opbrachten, en vanaf 6 december 1847 de buitenlandse munten en penningen, die f 8.420,55 opbrachten. In de bibliotheek van het Rijksmuseum berust een geannoteerd exemplaar van de veilingcatalogus.

¹⁶ Voor een beschrijving van de penning, zie DNP 735.

¹⁷ De akte van vennootschap werd eerst op 22 februari 1846 opgemaakt, zie RANH, archief VGP, toegang 310, no. B 29. Akte van vennootschap van P. Smidt van Gelder jr., P. Smidt van Gelder Pzn. en P.H. van Gelder tot gezamenlijk rekening voeren van een machinale papierfabriek 'De Eendragt' te Wormer, 1846.

¹⁸ De Wit, *op.cit.* (noot 5), pp. 207–208; De Jongh, *op.cit.* (noot 6), pp. 30–31. Het eerste machinaal gefabriceerde papier was nog een zeer onvolmaakt produkt.

¹⁹ RANH, archief VGP, no. C 30, Rapporten van reizen door Nederland van Pieter Smidt van Gelder Pzn., Pieter Hendrik van Gelder, Pieter Smidt van Gelder jr., Van Zelm van Eldik en W.C. Ippel, 1850–1856. Na 3 mei 1851 worden geen reizen door Pieter Hendrik van Gelder meer genoemd.

²⁰ Door middel van een rondschrijven werden de afnemers van Van Gelder Schouten & Co. op de hoogte gesteld van de overname van de firma door de vennootschap Van Gelder Zonen, zie RANH, archief VGP, no. A 49, Circulaire aan

de klanten van P. Smidt van Gelder jr., P. Smidt van Gelder Pzn. en P.H. van Gelder dat zij onder de naam Van Gelder Zonen de firma Van Gelder Schouten & Co. zullen voortzetten, 1855.

²¹ *Ibid.*, no. B 37, Overeenkomst bepalende dat vanaf 1-1-1883 de zaken van De Eendracht gedreven zullen worden door P. Smidt van Gelder, J.G. Kruimel en P. Smidt van Gelder Pzn., terwijl P.H. van Gelder en P. Smidt van Gelder jr. een vaste rente van het kapitaal zullen ontvangen, 1882.

²² RAF, archief mr. J. Dirks, no. 41, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 1-10-1859.

²³ Het voorgaande is gebaseerd op H. Enno van Gelder, 'Het Koninklijk Penningkabinet' in H. Enno van Gelder, C. Reedijk en A.B. de Vries, *150 Jaar Koninklijk Kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Penningkabinet*, Den Haag 1967, pp. 163–164 en vvl, 1ste stuk (1822), pp. 4–5.

²⁴ Over J. Dirks, zie G. Elzinga, 'Iets over mr Jacob Dirks', *Beeldenaar* 11 (1987), pp. 85–87, en 'Schatten uit de Friese bodem. Mr. J. Dirks (1811–1892)', *Fries Museumbulletin* (1992), pp. 1–6.

²⁵ RAF, archief mr. J. Dirks, no. 40, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 2-7-1858. G. van Loon, *Nederlandsche Historipenningen (...)*, 4 dln., Den Haag 1723–1731, beschrijft de penningen uit het tijdvak 1555–1716.

²⁶ Volgens RAF, archief mr. J. Dirks, no. 40, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 29-7-1858 bevatte de collectie onder meer materiaal uit de patriottentijd: *Mijn zoon bezit er ook nog onderscheidene van Hooft en van Willem v [...] Van Van der Capellen zal men welligt geene zoo volledige verzameling vinden als bij mijn zoon, daar de vorige verzamelaar van wien hij het kabinet overnam, zijdelings naverwant nog was van Capellen, en hij zich alzo beijverde wat hiervan voorkwam magtig te worden.*

²⁷ *Ibid.*, no. 40, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 2-7-1858.

²⁸ Het werk, veelal kortweg aangeduid als *Vervolg van Loon*, was een initiatief van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. De eerste vijf stukken verschenen tussen 1822 en 1848. Hierin stonden de penningen beschreven uit de jaren 1716–1767. Vervolgens lag het werk lange tijd stil. In oktober 1857 werd op instigatie van mr. J. Dirks een commissie in het leven geroepen die het werk moest voltooien tot het jaar 1806. Dit laatste

gedeelte verscheen in vijf stukken in de jaren 1861–1869. Zie vvl, 6de stuk (1861), pp. I–VI.

²⁹ RAF, archief mr. J. Dirks, no. 40, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 29-7-1858.

³⁰ *Ibid.*, no. 41, brief H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 1-10-1859.

³¹ Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat in de jaren vóór 1860, toen Van Gelder nog actief betrokken was bij de leiding van het papierbedrijf, Hendrik van Gelder op veilingen behalve voor derden ook voor zijn zoon kocht.

³² In de jaren 1860 en 1861 had de verzamelaar Joan Henrik van Geuns uit Dieren gefungeerd als intermediair tussen Van Gelder en Dirks. Van Geuns attendeerde Dirks er enkele malen op dat Van Gelder op dat moment te Velp woonde, zie RAF, archief mr. J. Dirks, no. 42, J.H. van Geuns aan Dirks, d.d. 12-8-1860; *ibid.*, d.d. 14-11-1860.

³³ Dirks' verhandeling over de Nederlandse gildenpenningen werd in 1876 door Teylers Genootschap met een gouden penning bekroond. Het werk werd uitgegeven onder de titel *Noord-Nederlandsche gildenpenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld*, 2 dln. en platenatlas, Haarlem 1878–1879.

³⁴ RAF, archief mr. J. Dirks, no. 59, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 20-4-1876. Dirks stuurde het kistje pas 5 maanden later terug tegen een verzekerde waarde van f 300,-.

³⁵ *Ibid.*, no. 64, brief P.H. van Gelder aan Dirks, d.d. 1-2-1881. Bedoeld is het *Penningkundig Repertorium. Mededeelingen ter aanvulling van de penninggeschiedenis van Nederland*, waarvan de delen I en II tussen 1879 en 1890 in 95 afleveringen verschenen in het tijdschrift *De Navor-scher*, en de delen III en IV in 1891 te Leeuwarden werden gedrukt.

³⁶ *Ibid.*, no. 62, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 16-12-1879, waarin Van Gelder over het werk J.F. Dugniolle, *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas*, 4 dln., Brussel 1876–1880, opmerkt: *Het werk van Dugniolle heb ik mij op aanraden van Van Dijk van Matenesse niet aangeschaft. Hij zeide mij het te hebben, doch krioelde ook van fouten. Ook Noorda was volstrekt er niet mede ingenomen.*

³⁷ *Ibid.*, no. 64, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 8-2-1881; *ibid.*, 8-3-1881.

³⁸ *Ibid.*, no. 59, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 20-4-1876.

³⁹ In dit verband noemde Van Gelder de naam van Fredrik Hendrik Maschhaupt

(1835/6–1878), de Amsterdamse verzamelaar van gilde-, brandspuit- en schutterspenningen, armen- en belastingloodjes. Kennelijk had Van Gelder een vooruitziende blik: na het vroegtijdig overlijden van Maschhaupt werd zijn collectie in 1885 voor f 3.000,- door het Rijksmuseum aangekocht, zodat de verzamelingen van Maschhaupt en Van Gelder uiteindelijk alsnog samen zouden smelten. Zie RAF, archief mr. J. Dirks, no. 59, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 20-4-1876

⁴⁰ *Ibid.*, no. 59, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 20-4-1876.

⁴¹ *Ibid.*, no. 64, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 23-2-1881. Het kabinet Völcker werd in 1888 bij Frederik Muller & Co. te Amsterdam geveild.

⁴² In augustus 1884* antwoordde de Leidse numismaat Th.M. Roest de minister van Binnenlandse Zaken op diens vraag naar het kabinet Van Gelder dat hij *op verkooping dikwijls zag dat genoemde Heer de zeldzaamste en fraaiste stukken aankocht*, zie ARA, K&W 1780, brief Th. M. Roest aan minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 7-8-1884.

⁴³ RAF, archief mr. J. Dirks, no. 65, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 2-4-1882; *Ibid.*, d.d. 26-4-1882. Van Gelder bezat reeds een zilveren exemplaar *als vals door mij verklaard, hetgeen ze ook werkelijk is, doch anders mooi [...]* Ik heb mij 25 jaar met dit stuk moeten vergenoegen totdat ik vorig jaar het geluk had een gouden exemplaar deelachtig te worden. Voor een beschrijving van het stuk, zie vvl 350.

⁴⁴ *Ibid.*, no. 65, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 19-3-1882. Voor een beschrijving van het stuk, zie Dirks, *Penningkundig Repertorium* III, 55.

⁴⁵ *Ibid.*, no. 65, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 31-10-1882. Voor een beschrijving van het stuk, zie vl III, 530.

⁴⁶ *Ibid.*, no. 65, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 19-3-1882: *er ligt hier ook nog voor mij de gouden landdagpenning van Maria Louise. Men vraagt daarvoor f 90,-, ik heb de med. niet, doch vind te prijs te hoog. het is die met het jeugdige b.b.*

⁴⁷ *Ibid.*, no. 64, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 23-2-1881: *ik zit de laatste tijd zo druk in het werk door alle mijnen betrekkingen, dat er bijna geen tijd overschiet voor mijn liefhebberijen. Ik heb het mij eens laten aanleunen eene betrekking hier aan te nemen & successievelijk ben ik zoowat in alles gekomen & zoowat het wel*

meer gaat, die werken wil wordt voorgespannen & de anderen doen niets.

⁴⁸ *Ibid.*, no. 65, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 19-3-1882: *vroeger was het aange-naam eene veiling bij Bom of Roos bij te wonen, men ontmoette de oude kennissen & had plezierige avonden. Nu vindt men op de veilingen 3 of 4 Duitsche & een paar Hollandsche Israeliten, soms ook nog Franschen of Belgen.*

⁴⁹ *Ibid.*, no. 64, brief P.H. van Gelder aan J. Dirks, d.d. 23-2-1881.

⁵⁰ *Ibid.*, no. 65, brief P.H. van Gelder aan mr. J. Dirks, d.d. 31-10-1882.

⁵¹ *Ibid.*, no. 66, brief mr. A. Quaestius aan mr. J. Dirks, d.d. 6-10-1883. Over Quaestius, cf. A.N. Zadoks-Josephus Jitta, 'De collectie Quaestius in het Fries Museum', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 42 (1955), pp. 1-6.

⁵² RMA no. 1951, brief Versteeg aan Obreen, d.d. 4-7-1884; *ibid.*, d.d. 12-7-1884.

⁵³ ARA, K&W 1780, brief Obreen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 29-7-1884.

In 1886 werd Roest door directeuren van Teylers Genootschap aangezocht hun verzameling te catalogiseren en de tentoonstelling ervan te verzorgen. In 1889 publiceerde hij de eerste catalogus van de verzameling: *Catalogue du Cabinet Numismatique de la Fondation Teyler à Harlem*, Haarlem 1889. Na voltooiing van zijn opdracht werd hij in 1889 benoemd tot conservator van de verzameling. In 1892 werd Roest benoemd tot eerste voorzitter van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Hij liet zijn verzameling – *très intéressante et probablement la plus complète qui existe* – na aan Teylers Genootschap, zie: A.O. van Kerkwijk (ed.), *Catalogue du Cabinet Numismatique de la Fondation Teyler à Harlem*, 2de dr., Haarlem 1909, pp. 295-372; C.J. von Ronnen (ed.), *Inventaris van de archieven van Teylers Stichting te Haarlem 1606-1945 (1977)*, Utrecht 1978, p. 17.

⁵⁴ ARA, K&W 1780, brief Roest aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 7-8-1884.

⁵⁵ *Ibid.*, brief Roest aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 20-10-1884. Bij de brief is gevoegd de door Roest ingediende declaratie van reis- en verblijfskosten à f 42,10.

⁵⁶ *Ibid.* Om de minister een idee te geven van het gehalte dezer zeer uitgebreide en hoogstbelangrijke verzameling, deed Roest zijn schrijven vergezeld gaan van 3 lijsten waarin hij de meest zeldzame stukken uit de collectie opsomde.

⁵⁷ RMA no. 1951, brief Ladenius aan Obreen,

d.d. 4-7-1891. In een schrijven uit 1893 zegt Ladenius dat de schenking op 14 november werd geaccepteerd, zie *ibid.*, brief Ladenius aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 24-2-1893.

⁵⁸ Vanaf het begin bestond het Rijksmuseum uit drie verschillende musea, die elk een eigen directeur hadden, te weten 's Rijks Museum van Schilderijen, 's Rijks Prentenkabinet en het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst. Daarboven stond de hoofddirecteur. In de beginjaren was de directeur van 's Rijks Museum van Schilderijen, F.D.O. Obreen, tevens hoofddirecteur. In 1927 werd het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst gesplitst in het Rijksmuseum voor Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid en het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis.

⁵⁹ RMA 968, no. 206, brief Van der Kellen aan Versteeg, d.d. 19-11-1884.

⁶⁰ *Ibid.*, no. 222, brief Versteeg aan Van der Kellen, d.d. 10-12-1884.

⁶¹ ARA, K&W 1780, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 14-3-1885. In de minuut van Van der Kellen's brief stond in plaats van het laatste stuk van de zin eerst: *ik schat het op 10 à 1100 / tien à elfduizend*. Dit is vervolgens doorgehaald en vervangen door: *dat het meer dan 9000 bedraagt, is echter zeker*, zie RMA 969, no. 52.

⁶² RMA 969, no. 53, brief Van der Kellen aan Versteeg, d.d. 15-3-1885. Voor de kruier, zie RMA 1027, Rekenigen en bijlagen 1885, declaratie van verschotten gemaakt in de maand maart.

⁶³ ARA, K&W 1780, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 14-3-1885.

⁶⁴ RMA 969, no. 60, brief Van der Kellen aan de weduwe Van Gelder, d.d. 19-3-1885.

⁶⁵ ARA, K&W 1780, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 8-6-1885; RMA 969, no. 144, brief minister van Binnenlandse Zaken aan Van der Kellen, d.d. 17-6-1885. Van der Kellen reisde in elk geval op 25 en 28 maart en op 4 en 11 april naar Velp, zie RMA 1027, Rekenigen en bijlagen 1885, declaratie van verschotten gemaakt in de maanden maart, april en mei.

⁶⁶ RMA 1027, Rekenigen en bijlagen 1885, declaratie van verschotten gemaakt in de maanden april en mei: met de hierin genoemde kisten met boeken zijn de boeken behorende tot de collectie Van Gelder bedoeld. Vergelijk *Verslagen*

omtrent 's Rijks verzamelingen, VIII (1885). *Uit-treksel uit het verslag van den directeur van het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst*, p. 109; de bibliotheek werd in het jaar 1885 slechts uitgebreid met de vervolgwerken en één ander boek.

⁶⁷ ARA, K&W 1780, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 8-6-1885.

⁶⁸ *Ibid.*, KB 10-7-1885, nr. 21.

⁶⁹ *Ibid.*, brief minister van Binnenlandse Zaken aan weduwe Van Gelder, d.d. 21-7-1885.

⁷⁰ Archief Nederlandse Munt 272.2-1885. Op 20 oktober werd de rekening door het ministerie voldaan. Vriendelijke mededeling van Marcel van der Beek van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.

⁷¹ ARA, K&W 1780, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 8-6-1885.

⁷² RMA 1951, brief Minister van Binnenlandse Zaken aan Obreen, d.d. 30-10-1884.

⁷³ *Ibid.*, brief Versteeg aan Obreen, d.d. 12-7-1884. In latere brieven is altijd sprake van voor rekening van het Rijk te verschaffen vitrines.

⁷⁴ RMA 970, no. 98, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 13-7-1886. Uit de brief van Van der Kellen aan Versteeg van 19-2-1886 valt op te maken dat de weduwe het Nederlandsch Museum persoonlijk bezocht, zie *ibid.*, no. 20, brief Van der Kellen aan Versteeg, d.d. 19-2-1886.

⁷⁵ *Ibid.*, no. 118, brief minister van Binnenlandse Zaken aan Van der Kellen, d.d. 7-8-1886.

⁷⁶ NAI, Archief P.J.H. Cuypers, no. 978, levering van kasten voor munten en penningen. Hierin bevinden zich vier prijsopgaven van Hermanus Crouwel. Zie ook RMA 970, no. 138, brief Cuypers aan Van der Kellen, d.d. 17-9-1886 (eerste ontwerp), en no. 140, d.d. 20-9-1886 (tweede ontwerp). Over de door Cuypers ontworpen vitrines voor de penningcollectie, zie M.C. Botter, *Functie bepaalt decoratie. Meubelen van P.J.H. Cuypers*, onuitgegeven doctoraalscriptie R.U. Leiden 1994, pp. 44-45 en 73-74. Botter vermeldt drie vitrineontwerpen van de hand van Cuypers. Ten onrechte gaat zij ervan uit dat alle ontwerpen zijn bedoeld voor de muntverzameling van Stephanik op de tweede verdieping van de bibliotheek. In werkelijkheid betreffen het eerste en tweede ontwerp vitrines voor het penningkabinet Van Gelder, terwijl het derde ontwerp bedoeld is voor de vitrines voor de

muntverzameling Stephanik. Met dank aan Annemarie Geerts, Rijksmuseum Amsterdam, die mij op deze publikatie wees.

⁷⁷ RMA 970, no. 142, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 23-9-1886.

⁷⁸ *Ibid.*, no. 158, brief minister van Binnenlandse Zaken aan Van der Kellen, d.d. 28-10-1886. Met dank aan Marijke Botter, Rijksmuseum, die mij op deze ontwerptekening wees.

⁷⁹ *Ibid.* 971, no. 55, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 29-3-1887.

⁸⁰ *Ibid.* 970, no. 142, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 23-9-1886. Van der Kellen meldt dat de ruimte zich op de eerste verdieping van de bibliotheek bevindt. Dit is niet juist: zaal 256 bevond zich op de tweede verdieping van de bibliotheek.

⁸¹ *Ibid.*, no. 144a, brief Van der Kellen aan Van Riemsdijk, d.d. 29-9-1886

⁸² *Ibid.*, no. 158, minister van Binnenlandse Zaken aan Van der Kellen, d.d. 28-10-1886.

⁸³ *Jaarverslag ... op Dinsdag 26 April 1886 uitgebracht*, p. 9.

⁸⁴ ARA, K&W 1781, brief minister van Binnenlandse Zaken aan de hoofddirecteur van het Rijksmuseum, d.d. 24-12-1886.

⁸⁵ In *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen*, VIII (1885), p. 90, sprak Van der Kellen over zichzelf als iemand, niet in de numismatiek te huis.

⁸⁶ Voor Joh. W. Stephanik, zie W.K.F. Zwierzina, 'In Memoriam Joh. W. Stephanik', *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 13 (1905), pp. 245-248, en G.P. Sanders, M.L.F. van der Beek en I. Uitenhage de Mist-Verspyck, 'De geschiedenis van het munt- en penningkabinet van het KOG te Amsterdam', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* 10 (1995), pp. 354-357.

⁸⁷ RMA 2067, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 17-11-1886. Van der Kellen merkt over de collectie op: *ik heb de verzameling bezichtigd en ben verzekerd, dat ze de rijkste particuliere verzameling van Nederlandsche munten is, die alhier bestaat.*

⁸⁸ *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen* x (1887), p. 41, en *ibid.*, xi (1888), p. 28. Vergelijk ook RMA 2236, dossier met betrekking tot de collectie Stephanik.

⁸⁹ RMA 972, no. 54, brief Van der Kellen aan De Stuers, 14-3-1888.

- ⁹⁰ RMA 973, no. 13, brief Van der Kellen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 19-1-1889.
- ⁹¹ RMA 2067, brief Obreen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 21-1-1889.
- ⁹² *Ibid.*, brief minister van Binnenlandse Zaken aan Obreen, d.d. 28-1-1889.
- ⁹³ RMA 1951, brief Ladenius aan Obreen, d.d. 4-7-1891.
- ⁹⁴ Bedoeld is koning Willem III, overleden op 23 november 1890.
- ⁹⁵ RMA 975, no. 154, brief Van der Kellen aan Ladenius, 5-7-1891.
- ⁹⁶ *Ibid.*, no. 22, brief Van der Kellen aan Dirks, d.d. 7-2-1891; *ibid.*, no. 77, brief Van der Kellen aan Roest, d.d. 16-4-1891.
- ⁹⁷ In de marge van een brief van Roest schreef Van der Kellen de inventarisnummers 3439 en 3453 bij, zie RMA 975, no. 242, brief Roest aan Van der Kellen, 23-11-1891.
- ⁹⁸ RMA 1253, Notulen vergaderingen van directeurs der verzamelingen en instellingen in 's Rijksmuseum, 9-12-1891, pp. 22-23.
- ⁹⁹ *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen* XIV (1891), p. 38.
- ¹⁰⁰ *Ibid.* xv (1892), p. 38. Klaarblijkelijk wreekte zich de reprimande van Obreen, en legde Van der Kellen de penningen niet langer in de ruimte in de bibliotheek uit.
- ¹⁰¹ RMA 977, no. 3, brief Ladenius aan Van der Kellen, d.d. 10-1-1893.
- ¹⁰² *Ibid.*, no. 4, brief J.P. van der Kellen aan Ladenius, d.d. 12-1-1893.
- ¹⁰³ RMA 1951, brief Ladenius aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 24-2-1893.
- ¹⁰⁴ RMA 977, no. 49, brief Van der Kellen aan de minister Binnenlandse Zaken, d.d. 8-3-1893.
- ¹⁰⁵ *Ibid.*; zie ook brief Obreen aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 22-3-1893.
- ¹⁰⁶ *Ibid.*, brief Van der Kellen aan Obreen, d.d. 18-12-1893.
- ¹⁰⁷ *Ibid.* In het inventarisboek tekende Van der Kellen nauwgezet aan welke gedeelten van de verzameling niet konden worden opgesteld: de volledige rubriek *varia* en delen van de rubrieken *munten*, *belastingloodjes* en *hulpmunten*. Het is onduidelijk wat er met dit gedeelte van de collectie gebeurde.
- ¹⁰⁸ RMA 978, brief Van der Kellen aan Obreen, d.d. 6-3-1894.
- ¹⁰⁹ RMA 979, no. 50, brief minister van Binnenlandse Zaken aan Van der Kellen, d.d. 13-3-1895.
- ¹¹⁰ *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen* XVIII (1895), p. 33.
- ¹¹¹ Afschriften van die gedeelten van het testament die betrekking hebben op het Rijksmuseum, bevinden zich in het archief van de hoofddirectie, zie RMA 1951.
- ¹¹² RMA 1951, brief H.J. Versteeg aan Van Riemsdijk, d.d. 19-6-1911; *ibid.*, d.d. 21-6-1911.
- ¹¹³ *Ibid.*, brief H.J. Versteeg aan Van Riemsdijk, d.d. 10-9-1911.
- ¹¹⁴ *Ibid.*, brief H.J. Versteeg en G.C. Hompe aan Van Riemsdijk, d.d. 7-7-1911.
- ¹¹⁵ *Ibid.*, brief Van Riemsdijk aan de minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 19-7-1911.
- ¹¹⁶ *Verslagen omtrent 's Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst* XXXIV (1911), p. 14.
- ¹¹⁷ RMA 1951, brief Versteeg aan Van Riemsdijk, d.d. 19-9-1911.
- ¹¹⁸ P.J.J. van Thiel (et al.), *All the Paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam. A completely illustrated catalogue. First supplement: 1976-91*, Amsterdam 1992, p. 52.
- ¹¹⁹ J. Ephraïm was van 1867 tot 1904 werkzaam te Arnhem. Sinds 1875 was hij hoffotograaf, zie I.Th. Leijerzapf, *Fotografie in Nederland 1839-1920*, Den Haag 1978, p. 94. Met dank aan Hans Rooseboom, Rijksmuseum, die mij op deze publicatie wees.
- ¹²⁰ Volgens de brief van Versteeg zou het portret zijn vervaardigd in 1884, één jaar na het overlijden van zijn schoonvader, zie RMA 1951, brief Versteeg aan Van Riemsdijk, d.d. 19-9-1911. Het is moeilijk te zien of het laatste cijfer van de datering een 7 of een 4 is. Evenmin is duidelijk of het portret van Pieter Hendrik van Gelder een schilderij is of een op doek afgedrukte en later overgeschilderde foto. Het laatste is niet ondenkbaar: in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd door fotografen veelvuldig geëxperimenteerd, waarbij foto's op verschillende dragers werden afgedrukt. Het overschilderen van op doek afgedrukte foto's kwam veelvuldig voor. Met dank aan Hans Rooseboom, Rijksmuseum.